

Autoreferat

Zwracając się z wnioskiem o przeprowadzenie postępowania w sprawie nadania stopnia doktora habilitowanego przedstawiam autoreferat, na który składają się dwie części. W pierwszej prezentuję 1 cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych opublikowanych w czasopismach naukowych, które w roku opublikowania artykułu w ostatecznej formie były ujęte w wykazie sporządzonym zgodnie z przepisami wydanymi na podstawie art. 267 ust. 2 pkt 2 lit. b. W części tej, poprzedzonej prolegomeną terminologiczną, prezentuję cel, zakres i podstawowe hipotezy badawcze obecne w cyklu. Osadzam je szczegółowo w kontekście badań prowadzonych dotychczas nad ziemiami przyłączonymi do Polski w 1945 roku. Charakteryzuję również metodologię i metodę badań oraz źródła danych używanych w całym cyklu. Część tę kończy syntetyczne omówienie wyników badań we wskazanym cyklu publikacji.

Na część drugą mojego autoreferatu składa się opis kariery zawodowej oraz mojej aktywności naukowej w czasie stypendiów i staży zagranicznych w okresie po uzyskaniu doktoratu. Opisuję również prowadzone przeze mnie granty, publikacje nieujęte w cyklu oraz działalność upowszechniającą naukę.

Z racji na charakter pierwszej części autoreferatu, załączam również bibliografię.

Część I

Recykling pamięci. Rola „poniemieckiej” materialności w kształtowaniu się kultur osadniczych na obszarach post-przesiedleniowych: antropologiczne studium przypadku

Zaprezentowany cykl artykułów opisuje i analizuje proces formowania się nowych kultur na post-przesiedleniowych obszarach Europy Środkowej. Na studium przypadku wybrałam obszar Pomorza Środkowego, które jako część polskich „Ziem Odzyskanych” stanowi mikrolaboratorium interesujących mnie zjawisk. Przedmiotem namysłu i interpretacji są szczególne elementy pomorskich „poniemieckich” krajobrazów kulturowych: pomniki poległych w I wojnie światowej i napisy użyteczności publicznej (np. szyldy, napisy na budynkach) poddawane recyklingowi – reinterpretowane i przetwarzane – od 1945 roku oraz przestrzenie użyteczności publicznej, takie jak wiejski dom kultury i siedziba Ministerstwa Ziem Odzyskanych.

Na cykl składają się następujące publikacje:

1. Rozdział: Ćwiek-Rogalska, K. (2023). "In Memory of the Fallen..." But for How Long? The De-Commemoration of German War Memorials in Poland after 1945, W: S. Gensburger, J. Wüstenberg (red.), *De-Commemoration. Removing Statues and Renaming Places* (ss. 45–55), Berghan Books.
2. Artykuł: Ćwiek-Rogalska, K. (2022). Ghostly Presences: Heritage, Ruination and Fixing the National Landscape in Pomerania After 1945. *Heritage & Society*, 15(2), 1–23, doi: 10.1080/2159032X.2022.2126226 .
3. Artykuł: Ćwiek-Rogalska, K., & Mrzygłód, I. (2022). Futuryści z MZO. Organizowanie się Ministerstwa Ziem Odzyskanych w czasie i przestrzeni. *Acta Baltico-Slavica*, 46, 1–26, doi: 10.11649/abs.2829 .
4. Artykuł: Ćwiek-Rogalska, K. (2021). Descendants of Saturn. Identity formation in post-displacement areas based on the example of Poland's „Recovered Territories”. *Die Welt der Slaven*, 1(66), 106–129.
5. Artykuł: Ćwiek-Rogalska, K. (2020a). The Competition of Memories: The Commemorative Landscape of Polish Central Pomerania after 1945. *East European Politics and Societies and Cultures*, 1(31), 26–49, doi: 10.1177/0888325420902811 .
6. Artykuł: Ćwiek-Rogalska, K. (2020b). Archiving in the face of erasure: the idea of the “post-German” archive. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 19, 91–113, doi: 10.14746/pss.2020.19.5
7. Rozdział: Ćwiek-Rogalska, K. (2019). Jak badać pomniki ku czci poległych i zaginionych w I wojnie światowej na „Ziemiach Odzyskanych”? W: M. Karczewska (red.), *Cmentarze i pomniki I wojny światowej po stuleciu. Stan badań i ochrony* (ss. 161–175), Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej.
8. Rozdział: Ćwiek-Rogalska, K. (2018). Strategie postępowania z dziedzictwem niemieckim na Pomorzu Środkowym na przykładzie adaptacji pomników ku czci poległych w I wojnie światowej, W: E. Kledzik, M. Michalski, M. Praczyk (red.), *„Ziemie Odzyskane”. W poszukiwaniu nowych narracji* (ss. 257–277), Instytut

Prolegomena terminologiczne

Obszary post-przesiedleniowe to miejsca, w których doszło do znaczącej i wymuszonej zmiany demograficznej. Na skutek użycia przemocy politycznej i symbolicznej nowi mieszkańcy, reprezentujący odmienne kultury, zastąpili na takich terenach poprzednich mieszkańców. W omawianym przypadku „Ziem Odzyskanych” kluczową formą post-przesiedleniowości jest „poniemieckość”.

Po II wojnie światowej państwo polskie zostało przesunięte na zachód. Jałtańskie i poczdamskie negocjacje tzw. Wielkiej Trójki pozbawiły je znacznych obszarów na wschodzie, które wchodziły w skład przedwojennej II Rzeczypospolitej, a równocześnie poszerzyły o odłączone od pokonanej III Rzeszy tereny na zachodzie. Język propagandy nowo powstałego polskiego organizmu politycznego określał je jako „**Ziemie Odzyskane**”. Pojęcie to z sugerowanym przez cudzość krytycznym dystansem bądź przedrostkiem „tzw.” przytacza się we współczesnych badaniach fenomenów kulturowych, które miały i mają miejsce w tych regionach (Jasiński, 2006; Praczyk, 2018).

W swoich badaniach używam terminów historycznych, naznaczonych użyciem propagandowym lub tożsamościowym, ale korzystając z nich, opatruję je stosownymi zastrzeżeniami i dbam o zachowanie naukowego dystansu do ich konotacji retorycznych lub emotywnych. Najważniejszym z takich pojęć jest termin „Ziemie Odzyskane”, którego używam na zbiorcze określenie regionów uzyskanych przez Polskę w 1945 roku. Innym podobnie niejednoznacznym terminem jest „osadnik” (i jego derywaty), używany jako zbiorowe określenie wszystkich nowych mieszkańców „Ziem Odzyskanych”. Mam świadomość zmienności dyskursu wokół obu pojęć — co również zastrzegam w tekstach (Ćwiek-Rogalska, 2019, s. 161; 2020a, ss. 26-27; 2021, ss. 107-109; 2022, ss. 2-3; Ćwiek-Rogalska & Mrzygłód, 2022, s. 4) — wybieram je jednak świadomie. Używam pojęcia „Ziemie Odzyskane” nominalistycznie i czysto deskryptywnie, a zarazem poddaję analizie jego propagandowe i kulturowe konotacje, zastanawiając się, jak mogli je rozumieć i jakie emocje z nim wiązać różni aktorzy powstających kultur osadniczych (np. sami osadnicy, państwo, partia, władze lokalne, itp.). W ten sposób udaje mi się unaocznic ambiwalencję „odzyskania” jako centralnej kategorii w polskim dyskursie o przyłączonych po roku 1945 terytoriach i jego życia po życiu po załamaniu się mitu osadniczego po roku 1949 (likwidacja Ministerstwa Ziem

Odzyskanych i odsunięcie od władzy Władysława Gomułki) i stopniowej jego marginalizacji, oraz po przełomie roku 1989.

Po roku 1945 z Europy Środkowo-Wschodniej wysiedlono kilka milionów osób w większości identyfikujących się z kulturą niemiecką, która była obecna na tych terenach od stuleci. Na skutek odgórnych decyzji politycznych i lokalnych rozwiązań prawnych (konsensusów godzących chęć odwetu za wojnę i obawy przed jej powtórzeniem) zamieszkujący te tereny Niemcy i Niemki byli zmuszeni pozostawić po sobie nie tylko obiekty w przestrzeni publicznej, m.in. pomniki, budynki użyteczności publicznej czy obiekty przyrodnicze, ale także osobistą, nierzadko intymną, własność, m.in. pamiątki rodzinne lub dokumenty. Ich miejsce zaczęli zajmować nowi, przynależący do różnych grup, mieszkańcy. W przypadku „Ziem Odzyskanych” były to osoby z „Ziem Dawnych” (tj. Polski centralnej i wschodniej, terenów przed II wojną światową należących do państwa polskiego) szukające poprawy warunków życia, w tym mieszkańcy zniszczonych wojną miast czy osoby z terenów graniczących z nowo włączonymi do państwa polskiego, a także ludność z ziem włączonych do Związku Radzieckiego („Ziem Zabranych”, tzw. Kresów) czy osoby wysiedlane w ramach wewnątrz krajowych przesiedleń w rodzaju Akcji „Wisła”. Opisywano ich zbiorowym określeniem „osadnicy”. Nowo przybyli wykorzystywali materialne ślady pozostawione przez poprzedników, odczytywali je i reinterpretowali tak, jak pozwalało im zaplecze kulturowe, zwyczaje, nawyki oraz systemy znaczeń pochodzące z dyskursów centralnych, np. propagandy i regulacji prawnych. Procesy wysiedlenia i zasiedlania w różnych regionach „Ziem Odzyskanych” różniły się dynamiką, strategiami politycznymi i podejściem do lokalnych kultur niemieckich. Decydowało o tym wiele czynników: specyfika poszczególnych grup osadniczych, charakter miejsc, do których przybywali i kształt tamtejszych kultur niemieckich, a wreszcie lokalne regulacje prawne. Sprawia to, że choć niektóre zjawiska w obrębie formujących się kultur osadniczych się powtarzały, inne miały wyraźnie lokalny charakter. Wybór Pomorza Środkowego jako obszaru badań pozwolił mi zaprezentować tę antropologiczną dynamikę punktów wspólnych i zjawisk odrębnych.

Pomorze Środkowe stanowi szczególną i odrębną część terytorium Polski. Odmiennej rozwój historyczny przed 1945 rokiem i po nim, a także charakterystyka społeczna i kulturowa, pozwalają odróżnić je od Pomorza Zachodniego i Gdańskiego, zwł. po wyodrębnieniu w 1950 roku województwa koszalińskiego. O specyfice Pomorza Środkowego decydują takie czynniki jak oddalenie od centrów wielkomiejskich i słabość strukturalna – ta ostatnia zarówno w zakresie gospodarczym, jak i kulturowym. Czynniki te skutkują zaś recesją gospodarczą, wykluczeniem komunikacyjnym, niewielką atrakcyjnością inwestycyjną, i w rezultacie

skazaniem na funkcję wewnętrznych peryferii (Jasiulewicz & Suszyński, 2016). W moich analizach ten obszar pokrywa się z granicami dawnego „dużego” województwa koszalińskiego z lat 1950-1975 (w odróżnieniu od „małego” województwa koszalińskiego z lat 1975-1998), z wyłączeniem jego wschodniej części, a więc tereny dzisiejszych zachodniopomorskich powiatów: białogardzkiego, drawskiego, kołobrzeskiego, koszalińskiego, sławieńskiego, szczecineckiego, świdwińskiego i wałeckiego.

Cel, zakres i podstawowe hipotezy badawcze

Celem badania było określenie, w jaki sposób od 1945 roku na dawnych terenach niemieckich nazwanych „Ziemiemi Odzyskanymi” formowały się nowe kultury osadnicze. Na podstawie szeregu studiów przypadku (m.in. przestrzeni miejskiej Wałcza, niem. Deutsch Krone, zob. Ćwiek-Rogalska, 2022, i wiejskiej Sadkowa, niem. Zadtkow, zob. Ćwiek-Rogalska, 2018, 2021 czy pomników w obrębie Pozycji Pomorskiej i okolic Koszalina, zob. Ćwiek-Rogalska, 2020a) wskazuję, jak działa zjawisko recyklingu, dzięki któremu zastane elementy kultury obcej zostają zreinterpretowane i włączone do nowo powstającej kultury osadniczej.

W zaprezentowanym cyklu artykułów poruszam następujące problemy: (1) Jak nieznanymi elementami krajobrazu kulturowego były reinterretowane i traktowane zarówno przez władze lokalne i centralne, jak i nowych mieszkańców? (2) Z połączenia jakich elementów powstawały nowe kultury osadnicze na dawnych terenach niemieckich po 1945 roku? (3) Jaka była rola materialności pozostawionej przez społeczności niemieckie dla kształtowania się tych kultur? (4) W jaki sposób dyskursy centralne kreowały rzeczywistość „Ziem Odzyskanych”? (5) W jaki sposób wykorzystywać zachowane źródła do odtwarzania losów tych kultur, zwłaszcza tam, gdzie nie pozostawiły one po sobie nadmiaru śladów i jak pracować z materialnością „poniemieckiego” krajobrazu?

Moje badania, opisane w cyklu artykułów, opierały się na kilku głównych hipotezach. Użyte w nich kategorie i osiągnięte wyniki badań opisuję szczegółowo w kolejnych częściach autoreferatu.

Po pierwsze, że **na dawnych terenach niemieckich wcielonych do Polski doszło do wytworzenia się nowych kultur, które nazywam kulturami osadniczymi** (Ćwiek-Rogalska,

2021). Od początku badań etnograficznych i socjologicznych¹ na przyłączonych do Polski terenach² wskazywano na specyfikę procesów mających miejsce na „Ziemiach Odzyskanych” (Kwilecki, 1970, ss. 36–37). Pośpiech, z jakim przystąpiono do badań – już jesienią 1945 roku – wskazuje nie tylko na potrzeby aktorów politycznych na najwyższych szczeblach władzy (Ćwiek-Rogalska & Mrzygłód, 2022), ale i psychologiczne potrzeby osadników (Gieba, 2018). Pokazuje także nowo otwarte perspektywy badawcze: dotychczas niedostępne lub trudno dostępne tereny stały naraz otworem³, dodatkowo w specyficznej sytuacji masowej migracji i zmiany kulturowej. „Ziemie Odzyskane” określano więc „atrakcyjnym laboratorium badawczym” (Kwilecki, 1970, s. 9) i „laboratorium procesów społecznych” (Kwilecki, 1970, s. 10), głównie ze względu na intensywność migracji. Szczegółności „Ziem Odzyskanych” upatrywano zwłaszcza w tym, że osoby, które przed zmianą granic mogłyby się ze sobą nie zetknąć, nagle zamieszkiwały tuż obok siebie. Stąd dość szybko próbowano dokonać pogrupowania przybywających na te tereny osób, różniących się między sobą, jak to wówczas określano, *odmianą kultury, języka, stylem życia codziennego, stopniem uświadomienia narodowego* (Kwilecki, 1970, s. 10).

Od początku badań wyróżniano tu cztery podstawowe grupy osadników. Pierwszą stanowili „reemigranci”, tj. osoby migrujące na ziemie polskie z zachodu, głównie przedstawiciele grup, które poszukiwały tam pracy przed wojną⁴. Drugą byli „repatrianci” – termin używany, by zatrzeć utratę małej ojczyzny na „Ziemiach Zabrzanych”, a podkreślić przybycie do tej, przesuniętej na zachód, ojczyzny, jaka pojawiła się na mapach w 1945 roku⁵.

---

¹ O różnicy między badaniami etnograficznymi i socjologicznymi na „Ziemiach Odzyskanych” zob. Burszta, 1966, s. 80.

² W latach sześćdziesiątych Andrzej Kwilecki podzielił je na kilka okresów: (1) lata 1945-1948 z centralną instytucją, jaką była Rada Naukowa dla Zagadnień Ziem Odzyskanych, istniejąca przy Ministerstwie Ziem Odzyskanych, (2) lata 1956-1963 z rozproszeniem instytucjonalnym; ważnymi ośrodkami stały się tu te mniejsze, lokalne, np. Instytut Zachodni w Poznaniu, w którym Kwilecki zresztą pracował (Kwilecki, 1970). Podsumowanie stanu badań na temat „Ziem Odzyskanych” w najnowszej literaturze przedmiotu z odniesieniem do dorobku poprzedniczek i poprzedników znajduje się w pracy Małgorzaty Praczyk (Praczyk, 2018, ss. 49–53).

³ W szczególności widoczne jest to w badaniach Bożeny Stelmachowskiej, która prowadziła je na Pomorzu jeszcze przed wojną: w 1945 roku dotychczasowa granica przestała zaś istnieć. Jest ona autorką programu badań etnograficznych na Pomorzu (1947). Należy tu jednak zaznaczyć, że w jej pracach często dochodzi do zderzenia warstwy opisowej z ideologiczną, wskazującą np. na potrzebę usuwania niemieckiej przeszłości z krajobrazu. Por. *Jednego przecież przestrzegać należy bezwzględnie i stanowczo: aby kultura Pomorza była polska i słowiańska. W tym kierunku rozwinąć musi prace swoje nauka polska [...], aby segregować i eliminować z terenu wszelką obcość, czy to zakorzonioną lokalnie, czy naniesioną i z zewnątrz* (Stelmachowska, 1946, ss. 32–33).

⁴ Wśród nich szczególnie liczne studia poświęcono tzw. Francuzom, czyli osobom, które we Francji właśnie szukały pracy m.in. w górnictwie. Naukowczyni i naukowcy pisali o tym także w kontekście osadnictwa, m.in. w regionie Wałbrzycha (Beldzikowski, 2015) i Górnego Śląska (Szmidtko, 2015). Kwestią tą zajmuje się szczególnie Aneta Nisiobędzka, poruszając ją także w kontekście adaptacji kulturowej i pamięci (Nisiobędzka, 2016, 2018).

⁵ Na temat samego pojęcia i jego istoty prawnej, zob. Marciniak, 2017, natomiast podsumowanie historyczne fal migracji ze Wschodu, zob. Sakson, 2016. Stefan Banasiak sugerował jednak, by terminem tym opatrywać także częściowo migrację z zachodu, zob. Banasiak, 1963, s. 114.

„Repatrianci” bowiem byli w istocie wysiedleńcami z terenów wschodnich, wcielonych do Związku Radzieckiego⁶. Trzecią grupą byli „przesiedleńcy”, czyli osoby z „Ziem Dawnych” – terenów przed 1945 rokiem i po nim pozostających w granicach Polski⁷. Przesiedlali się oni najczęściej dobrowolnie, w ślad za obietnicą awansu społecznego i polepszenia warunków materialnych. Czwarta grupa, „autochtoni”, czyli przedstawiciele ludności rodzimej, doczekała się licznych studiów w zależności od regionu. W przypadku Pomorza Środkowego, na którym prowadziłam badania, studia takie poświęcono częściowo Kaszubom i Słowińcom, ale przede wszystkim złotowskim Krajniakom (przegląd tychże badań we Wróblewski, 2004). Poza wydzielonymi w obrębie badań nad „Ziemiemi Odzyskanymi” grupami pozostawali zarówno Niemcy, którzy nie wyjechali czy to w ramach wysiedleń (Borodziej & Lemberg, 2001; Jankowiak, 2005; Kacprzak, 2010; Nitschke, 2004; Steffen, 2001)⁸, czy później w ramach tzw. akcji łączenia rodzin (Jankowiak, 2001; Retecki, 2015), jak i osoby przesiedlone w 1947 roku w ramach akcji „Wisła” (Drozd, 1997; Hałagida, 2002)⁹. Nie było więc przesadą stwierdzenie przywołane przez Andrzeja Kwileckiego, że w *obrębie poszczególnych miejscowości spotykała się „cała Polska”* (Kwilecki, 1970, s. 10). W związku z tym badania etnograficzne stosunkowo szybko skupiły się wokół pytania, co takiego charakteryzowało zetknięcie się tych kultur – mówiono wręcz o ich „zderzeniu” (Burszta & Jasiewicz, 1962, s. 199). Zastanawiano się też, które elementy kultury, materialnej i niematerialnej, zostały przeniesione i przetrwały w nowych społecznościach, a które zanikły nie tylko na skutek adaptacji do nowej przestrzeni i warunków życia, ale także postępującej modernizacji. Nie zakładano zatem, że na terenie „Ziem Odzyskanych” powstały dające się opisać kultury – przeciwnie, zakładano albo zderzenie się ze sobą przywiezionych znaczeń, albo stopniową adaptację i zanik wyróżników.

Stąd wypływa moja druga hipoteza. Zakładam, że kultury osadnicze cechował swoisty **eklektyzm**. W odróżnieniu od dotychczasowych ustaleń, wskazuję, że budowano je zarówno

---

⁶ Szczególnie po roku 1989 badania nad tą grupą przybrały na sile. Zostały one umożliwione przez zniesienie wewnętrznej cenzury. W kontekście badań pamięcioznawczych szczególną rolę odegrała praca Małgorzaty Głowackiej-Grajper o roli Kresów Wschodnich w dyskursie współczesnym (Głowacka-Grajper, 2016). Na uwagę zasługują też tomy zbiorowe poświęcone dekonstrukcji „Kresów” z perspektywy kulturoznawczej (Zarycki, 2013), literaturoznawczej (Hadaczek, 2011), postkolonialnej (Bakuła, 2006) czy językoznawczej (Handke, 1997). Badania etnograficzne nad „repatriantami” prowadzono także w kontekście klasycznej etnografii (Drożdż, 2022) i narracji osobistych (Gerlich, 1994). Warto także zwrócić uwagę na badania *oral history* nad Polakami z Kazachstanu, prowadzone przez Wiktorię Kudelę-Świątek, poszerzające obraz „repatrianta” (Kudela-Świątek, 2013, 2014).

⁷ Na ich zróżnicowany obraz w dyskursie epoki zwracała uwagę Maria Tomczak (Tomczak, 2006), a na wewnętrzne zróżnicowanie grupy Józef Burszta (Burszta, 1966).

⁸ Wymienione prace badają te kwestie główne z perspektywy historycznej.

⁹ W ostatnich latach wiele miejsca w badaniach nad społecznościami przesiedlonymi w ramach Akcji „Wisła” poświęcono zarówno perspektywie post-przesiedleniowej w miejscach wysiedleń (Kich-Masłej, 2023), jak i np. skupionej na kwestiach religijnych (Hałagida, 2020; Orłowska, 2012)

z elementów, które osadnicy i osadniczki przywieźli ze sobą, jak i tych, które zastali na miejscu oraz wynegocjowali w odniesieniu do znaczeń narzucanych z poziomu państwowego (Ćwiek-Rogalska, 2018, 2020a, 2020b, 2021, 2022). O ile ta pierwsza kategoria była intensywnym obiektem studiów w zakresie etnologii – w swoich badaniach w Koszalińskim położył na nią nacisk Józef Burszta, zauważając, że *każde [...] skupienie [tj. grupa osadników i osadniczek z wybranego regionu – dop. KĆR] wnosi w nowe środowisko własną, dotychczasową kulturę czy też zespół jej wybranych elementów* (Burszta, 1966, s. 81) – o tyle pozostałe zostały obiektem badań dopiero po 1989 roku. Na znaczenie pozostałości kultur niemieckich, zwłaszcza w przestrzeni miast (Biskupska, 2017, 2018; Thum, 2011) i w działaniach odgórnym (Linek, 1997; Mazur, 2006) zwracano już powszechnie uwagę. Osobno analizowano również sposoby propagandowej legitymizacji obecności „Ziem Odzyskanych” w Polsce (Bednarski, 2023; Dąbrowska, 2013; Mazur, 2006). W niewielkim stopniu poddano jednak analizie nie tyle proces adaptacji, ile odczytywania i nadawania nowych znaczeń zamieszkanym przestrzeniom i zastanym przedmiotom. Stąd moja trzecia hipoteza, że ważną rolę dla kształtowania się tych kultur odgrywały **pozostałości niemieckiej kultury materialnej** (Ćwiek-Rogalska, 2018, 2019, 2020a, 2021, 2022).

Aby odpowiednio nazwać procesy zachodzące na „Ziemiach Odzyskanych” w odniesieniu do przestrzeni i przedmiotów, zakładam – jest to moja czwarta hipoteza – że pozostałości niemieckiej kultury materialnej poddawano **recyklingowi**, by wprowadzić je ponownie do użytku zgodnie z reprezentowanymi wartościami, potrzebami i zrozumiałymi dla osadników znaczeniami (Ćwiek-Rogalska, 2018, 2019, 2020a, 2021, 2022, 2023). Dodatkowo zakładam również, że pod wpływem niemieckiej materialności wytworzyły się także inne mechanizmy, takie jak **konkurencja pamięci** (Ćwiek-Rogalska, 2020a).

Ostatnia z moich hipotez dotyczy metodologii badań. Zakładam, że badanie kultur osadniczych wymaga odpowiedniej **wrażliwości** i zwrócenia uwagi na specyfikę źródeł, szczególnie w przypadku łączenia badań archiwalnych oraz terenowych (Ćwiek-Rogalska, 2019, 2020b).

Charakterystyka metodologii i metody badań oraz źródeł danych

Podstawowymi narzędziami badawczymi, zaproponowanymi w cyklu artykułów, są **kategoria recyklingu** (Ćwiek-Rogalska, 2019, 2022) oraz **badania archiwalne po tzw. zwrocie archiwalnym** (Derrida, 1996; Cook 2011; Enwezor 2008; Farge 2015; Ghaddar & Caswell 2019; Ketelaar 2001; Manoff 2004). Oba te narzędzia wykorzystałam do analizy

materiałów archiwalnych, zgromadzonych w archiwach państwowych (przede wszystkim w Archiwum Państwowym w Koszalinie oraz w Szczecinie, instytucjach przechowujących najwięcej materiałów dotyczących Pomorza Środkowego w zakreślonych w cyklu granicach) oraz materiałów terenowych, gromadzonych od 2017 roku, w trakcie intensywnych badań terenowych, prowadzonych zarówno podczas realizacji grantu¹⁰, jak również w trakcie prac nad katalogiem pomników poległych i zaginionych w I wojnie światowej z obszaru Pomorza Środkowego¹¹. Pomniki te, wznoszone masowo w okresie międzywojennym przez społeczności niemieckie dla swoich poległych, w latach powojennych nowi osadnicy nie tylko niszczyli. Wiele z nich poddali właśnie recyklingowi – badania polegały zatem przede wszystkim na odnajdywaniu przetworzonych pomników, i o ile istniała taka możliwość, analizie lokalnych narracji na ich temat, zarówno w trakcie badań terenowych, jak i archiwalnych. Należy jednak zaznaczyć, że ślady w archiwach pozostały skąpe: lokalne władze często specjalnie nie zostawiały śladu po tego rodzaju decyzjach¹².

Fundamentalny kierunek metodologiczny moich badań wyznacza **widmontologia** (*hauntology*, pol. wariant za Marzec, 2012). Jako alternatywna ontologia, odmienna od utartych poglądów na to, co rzeczywiste (Derrida, 2016), pozwala pokazać w jaki sposób teraźniejszość nawiedzana jest przez przeszłość, ale także i przyszłość (Gere, 2016, s. 216). Pozwala zatem uchwycić moment powrotu wypartego (Masschelein, 2011, s. 139) i podjąć kwestie które albo pozostają nierozwiązane, albo nadal generują poważne napięcia w obrębie danej kultury (Riding, 2020, s. 17). Widmontologia staje się przez to narzędziem do badania tych problemów, które w sposób niewystarczający lub niewielki są obecne także w dyskursie naukowym. Zarówno sam wybór tematu, miejsca prowadzenia badań, jak i refleksja metateoretyczna (Ćwiek-Rogalska, 2019, 2020b) wpisują się w założenia tak rozumianej widmontologii. Materialne pozostałości niemieckich kultur traktuję jak duchy poprzedniej kultury – w tym sensie, że nieustannie przypominają one o czyjejs obecności, poprzedzającej naszą własną. Uparty powrót tej materialności (Ćwiek-Rogalska, 2022) realizuje się w codziennych praktykach, zwłaszcza w momentach nawiedzenia, czyli tam, gdzie dochodzi do uzmysłowienia sobie, że mamy do czynienia z rzeczą czy przestrzenią po poprzednich mieszkańcach i traci ona swój codzienny, przezroczysty charakter. Równocześnie, moje

---

¹⁰ Projekt „Miniatura” NCN pn. „Przetwarzanie miejsc pamięci. Niemieckie pomniki ku czci poległych na terenie dawnej rejencji koszalińskiej”.

¹¹ Sfinansowanego w ramach programu Działalność Upowszechniająca Naukę MNiSW oraz dostępnego pod adresem: <https://ispan.waw.pl/pomniki-poleglych/>.

¹² Na specyfikę tego procesu zwracała uwagę także Grażyna Trzaskowska, opisując likwidację cmentarzy niemieckich we Wrocławiu (Trzaskowska, 2020).

badania poszerzają paradygmat widmontologiczny i rozumienie kluczowych pojęć „ducha” i „nawiedzania”. Dają nowy klucz do odcyfrowania kultury „Ziem Odzyskanych” jako tej, w której dochodzi do zaburzenia czasu, nie tylko poprzez „wynalezienie” słowiańskiego continuum przeszłości, co czyni propaganda, ale także nieustanny powrót tego, co niemieckie, który staje się częścią tożsamości osadniczej, pytania moralnego i kulturotwórczego.

Dotychczasowe szerokie zastosowanie widmontologii w naukach humanistycznych i społecznych zwiększało ryzyko używania jej jedynie jako zbioru modnych terminów (del Pilar Blanco & Peeren, 2013, s. 1). Chcąc uniknąć niebezpieczeństwa wykorzystywania kategorii „ducha” wyłącznie jako narzędzia narracyjnego lub metafory (Maddern & Adey, 2008, s. 292), a co za tym idzie samej niesamowitości lub widmowości jako niekompletnych paradygmatów myślowych (Peeren, 2014), podążałam za intuicjami reinterpretatorek Derridy. Postulują one, że zadaniem badacza lub badaczki jest bycie *otwartymi na możliwość niewyobrażalnego istnienia, niepewności, różnorodności* (del Pilar Blanco & Peeren, 2013, s. 9), co zobowiązuje ich do rozszyfrowania znaczenia w ramach *wielokrotnych, pracochłonnych i twórczych procesów tłumaczenia* (del Pilar Blanco & Peeren, 2013, s. 9). Z tego względu, aby dopełnić paradygmat widmontologiczny w odniesieniu do terenów post-przesiedleniowych, zaproponowałam **autorską kategorię recyklingu** (Ćwiek-Rogalska, 2019, 2020a, 2022), będącą takim właśnie sposobem tłumaczenia.

Recykling jest mechanizmem przywracania rzeczy pozostawionych przez poprzednich mieszkańców, przymusowo wysiedlonych po 1945 roku, do życia nowych osadników, w tym renegocjacji ich roli w życiu codziennym. Pozwala on zinterpretować kulturowe wyobrażenia osadników. Ujawnia sprzeczne procesy, w które uwikłana jest materialność (Winter, 2013, s. 536), wyznacza nowe jakości powstające w takich miejscach (np. omawiana tu poniemieckość, którą zajęłam się w osobnym tekście, por. Ćwiek-Rogalska, 2020b) i pozwala zbadać problem niesamowitości pozostawionych rzeczy, przy zastosowaniu szerokiej definicji dziedzictwa (Harvey, 2001, s. 319) i uznaniu zmiennego odczytywania znaczeń pozostałości po poprzednikach (Etkind, 2009, s. 195; Leshem, 2017, s. 214).

Moje rozumienie recyklingu pogłębiało się wraz z postępem badań. Początkowo zaproponowałam, by recykling rozumieć jako *specyficzny proces ponownego wprowadzania do obiegu dziedzictwa niemieckiego, obecnego na „Ziemiach Odzyskanych”* (Ćwiek-Rogalska, 2019, s. 161). Następnie uzupełniłam tę definicję, wskazując jej miejsce w studiach nad pamięcią: jako zaprzeczenie prostego procesu *damnatio memoriae* i próby poradzenia sobie z nieznanymi elementami krajobrazu kulturowego, innej niż ich niszczenie, *alternatio memoriae*. Twierdzenie to poparłam studiami przypadku, wskazującymi na liczną grupę

obiektów poddanych recyklingowi, które – mimo że znajdowały się w przestrzeni publicznej, a zatem były poważnie narażone na zniszczenie – przetrwały. Mechanizm recyklingu poszerzyłam o koncepcję **konkurencji pamięci** (*competition of memories*), pokazując, że recykling, zwłaszcza w przypadku upamiętnień, rządził się pewnymi prawami: założyłam, że do konkurencji pamięci dochodzi na tych obszarach, gdzie nakładają się na siebie dwie kultury. W rezultacie, niekoniernie świadomie, spójny kod upamiętnień pierwotnych, wywodzący się z innej kultury, jest kopiowany lub naśladowany, często w sposób twórczy, poprzez wykorzystanie materialnych i przestrzennych struktur istniejących upamiętnień, np. pomników poległym żołnierzom, do tworzenia upamiętnień wtórnych (Ćwiek-Rogalska, 2020a, s. 30).

Recykling opisuje zatem sposób, w jaki nowi mieszkańcy „Ziem Odzyskanych” renegocjowali znaczenia narzucane w dyskursie przychodzącym z centrum, wykorzystując do tego lokalne materialne pozostałości po poprzednich, niemieckich mieszkańcach i mieszkankach. Miał on nie tylko znaczenie kulturowe, ale również ekonomiczne, stając się odpowiedzią na powojenny kryzys ekonomiczny, gospodarkę niedoborów, braki i biedę (współzależność warstwy kulturowej i ekonomicznej pokazałam na przykładzie studium kultury osadniczej Sadekowa: Ćwiek-Rogalska, 2021). Następnie poszerzyłam tę definicję, wskazując, że w przypadku aktorów społecznych poruszających się pomiędzy stricte lokalnymi i centralnymi kontekstami, recykling opisuje nie tylko postępowanie względem określonych obiektów, ale także renegocjowanie znaczeń w przypadku rozmaitych praktyk przestrzennych, mających na celu zamianę obcego w swoje (Ćwiek-Rogalska, 2022). Stworzyłam jeszcze jedną operacjonalizację pojęcia recyklingu, pokazując, że pozwala ono także zinterpretować proces degermanizacji przestrzeni publicznej. Degermanizację można wówczas rozumieć nie tylko jako proste „odniemczenie” przestrzeni, polegające na usunięciu z niej tego, co uznano za niemieckie, ale także jako próbę ustanowienia odmiennych niż wcześniejsze dominant przestrzennych w celu uzyskania jednolitego „polskiego” krajobrazu narodowego nowo przyłączonego terytorium (Ćwiek-Rogalska, 2022, s. 17). Przy takiej interpretacji ujawniają się napięcia pomiędzy odgórnymi oczekiwaniami i oddolnymi reakcjami. Osadnicy i osadniczki, znalazłszy się w nowej sytuacji ścisłej kontroli państwa, często jedynie wybiórczo stosowali się do odgórnych zaleceń lub maskowali opór zaniedbaniem, zamiast go otwarcie wyrażać.

Potencjał interpretacyjny kategorii recyklingu ujawnia się w regionach post-przesiedleniowych. Tutaj właśnie, wśród *fetyszyzmu znaków, obsesji na punkcie historii, nagromadzenia materialnych pozostałości narodowej przeszłości* (Todorova, 2006), rodziły się laboratoria wymyślania historii (Hobsbawm, 2003; Spurný, 2011). W regionach post-

przesiedleniowych – odwracając znane twierdzenie Pierre’a Nory – nic nie jest historyczne i warte zapamiętania, o ile nie zostało takim uczynione. Przestrzenie te cierpią na swego rodzaju amnezję historyczną, poczucie beczasowości (Tuan, 1979, ss. 493–494), stąd zachodzący tu recykling materialności i znaczeń po poprzednikach. W przypadku „Ziem Odzyskanych” beczasowość rozciągała się na wiele stuleci. Narrację o „odzyskaniu” zakorzeniano bowiem w średniowieczu, ale sam moment „odzyskania” dopiero w roku 1945. Tym samym wszystko, co pomiędzy, tonęło w całkowicie nieokreślonym „kiedyś”, z którego wyławiano jedynie te elementy, które uznano za wiążące się ze zdefiniowaną ahistorycznie „polskością” i jedynie przez to warte podkreślenia. W efekcie starający się ułożyć spójną narrację historyczną nowi mieszkańcy stawali się bricoleurami (Levi-Strauss, 1962), sklejającymi ze sobą poszczególne elementy i znaczenia: przywiezione z poprzednich miejsc zamieszkania, zastane po społecznościach niemieckich, narzucone z góry (np. za pośrednictwem propagandy) i wynegocjowane z zarządzeniami przychodzącymi z centrów administracyjnych i kulturowych. W ten sposób powstawały nowe **kultury osadnicze**, tj. kultury terenów post-przesiedleniowych, na których kształt składały się zarówno elementy przywiezione ze sobą przez osadników, jak i materialne pozostałości lokalnych niemieckich kultur. Ze względów kulturowych (np. trauma wojny, nieznanostwo języka niemieckiego) i moralnych (np. wizerunek Niemca, odrzucenie niemieckości jako jednoznacznie utożsamianej z opresją) te ostatnie odczytywane były jedynie fragmentarycznie, dodatkowo zaś poddawane presji przychodzącej z centrum, za pośrednictwem regulacji prawnych i treści propagandowych.

Zainteresowanie widmontologią, uzupełnioną o kategorię recyklingu, i zastosowaną do badania kultur osadniczych, kontynuuję w grantie European Research Council Starting Grant pn. „Recycling the German Ghosts. Resettlement Cultures in Poland, Czechia and Slovakia after 1945)” (akronim SpectralRecycling). Zaprezentowany cykl dotyczy jednej z gałęzi tego badania, w której kategorią nadrzędną jest recykling. To właśnie badania widmontologiczne ukształtowały moje myślenie o szczególnym statusie „Ziem Odzyskanych”. Kulturowy i polityczny spór o „Ziemie Odzyskane”, maskowany propagandową jednomyślnością łączy w sobie zarówno działania władz centralnych, powołanych w tym celu instytucji naukowych, lokalnych urzędów, ale także i samych osadników i osadniczek, ich rozważania o przyszłości i ich plany na temat tego, co dopiero ma się wydarzyć. Nierozzerwalnie splatały się one z wyobrażeniami wychylnymi daleko w przeszłość, w której szukano powodów, dla których „Ziemie Odzyskane” nosiły taką a nie inną nazwę oraz legitymizowano ich przynależność do powojennego państwa polskiego. Choć nie przywołałam tej metody bezpośrednio w każdym z artykułów składających się na cykl, jest ona obecna w moim myśleniu zarówno w

rozważaniach nad tym, jak umiejscawiano, uzasadniano i planowano upamiętnienia Wału Pomorskiego (Ćwiek-Rogalska, 2020a), jak i tym, jak swoje istnienie — wyraźnie zaznaczone czasowo w planach — rozumiała instytucja powołana do zarządzania „Ziemiemi Odzyskanymi”, tj. Ministerstwo Ziem Odzyskanych (Ćwiek-Rogalska & Mrzygłód, 2022).

Wybrane cechy kultury osadniczej, wykorzystującej to, co pozostało po poprzednikach – choć często w warstwie deklaratywnej nastawionej wrogo do niemieckiej materialności – wskazałam w osobnym tekście (Ćwiek-Rogalska, 2021). Pokazując proces powstawania kultury osadniczej na określonym studium przypadku, wsi Sadkowo (niem. Zadtkow) niedaleko Białogardu, posłużyłam się koncepcją „saturniczności” Waltera Benjamina (Sontag, 2014), by wskazać na ambiwalencję tak rodzącej się kultury. „Saturniczność” wiąże się z takimi kategoriami jak zniszczenie, ruina i opóźnienie. Analizując materiały archiwalne wskazywałam na te cechy w kształtującej się nowej kulturze „Ziem Odzyskanych”: apatię, niezdecydowanie i ospałość, które wynikały z przeniesienia winy i odpowiedzialności poza sferę sprawczości i prowadziły do niemożności celowego wznoszenia lub utrzymywania jakiegokolwiek całości. Podstawowe cechy kultury osadniczej ujawniałyby się zatem poprzez ciągłą reprodukcję zniszczenia. Byłaby to kultura, która rozwija się na różnie rozumianych resztkach, wykorzystując objazdy i opóźnienia w swoim ciągłym ruchu, zarówno w sensie dosłownym, jak i metaforycznym. Udowodniłam, że „saturniczność” może charakteryzować nie tylko kulturę jako taką, ale także jednostki w niej uczestniczące, z zastrzeżeniem, że cechy saturniczne są raczej wzorcami kulturowymi niż cechami indywidualnymi (Ćwiek-Rogalska, 2021, s. 114).

Drugim filarem metodologicznym moich badań były badania archiwalne, prowadzone w duchu zwrotu archiwalnego. Założenie, że różnic między historią a pamięcią nie należy przeceniać (Hutton, 1993; Olick, 2016), a archiwa pisane niekoniecznie są bardziej wiarygodne niż świadkowie historii, pozwoliło mi badać archiwa nie tylko z perspektywy historycznej, ale także antropologicznej. Zastosowanie bardziej antropologicznego podejścia pozwoliło mi na wyjście poza pozytywistyczne korzenie historycznego dyskursu archiwalnego, a także pozwoliło zdekolonizować archiwa (Perry, 2005, s. 340), z których korzystałam, na co wskazywałam w metateoretycznym tekście dotyczącym „poniemieckości” archiwum (Ćwiek-Rogalska, 2020b). Zaznaczyłam, że w przypadku archiwów międzykulturowych, na obszarach post-przesiedleniowych, mamy do czynienia z archiwami, które należy czytać jako włączające, zawierające w sobie rozmaite narracje w wielu językach i prezentowane z wielu perspektyw, co pozwala na unikanie kanonizacji określonych opowieści – narodowych, polskiej bądź

niemieckiej, czy wskazujących wyłącznie przeżycia jednej grupy, wysiedlonych bądź osadników – ale w dużym stopniu polega na etycznym rozeznaniu badaczek i badaczy.

Podczas badań brałam zatem pod uwagę fakt, że zachowane dokumenty często przedstawiają punkt widzenia danej grupy (Olick, 2016, s. 36). Wśród analizowanych materiałów archiwalnych znalazły się: ustawy wydawane na poziomie krajowym, dokumenty urzędowe wydawane przez władze różnych szczebli i adresowane do osadników oraz wytwarzane przez osadników i adresowane do instytucji urzędowych (tj. spisy i rejestry, korespondencja urzędowa), dokumenty urzędowe tworzone na poziomie gmin i gromad (tj. rejestry, protokoły z posiedzeń zarządów gmin, stowarzyszeń lokalnych) oraz egodokumenty (tj. pamiętniki, dzienniki, listy) i fotografie. Część z nich została bezpośrednio wykorzystana w prezentowanym cyklu artykułów, inne zaś pozwoliły mi pośrednio zapoznać się z różnorodnością dyskursów wytwarzanych w danym okresie.

W swoich badaniach zastosowałam zatem także podejście zaproponowane przez Arlette Farge (2015), zakładające, że archiwa mogą być postrzegane jako *niekompletne dyskursy, wypowiedane pod przymusem* (Farge, 2015, s. 29). Archiwum nie było dla mnie zatem po prostu neutralnym zbiorem dokumentów, ale narzędziem w służbie nie tylko władzy, ale także różnych instytucji i ideologii. Mając tego świadomość, zastosowałam metody opisane w pracach powstałych po przełomie archiwalnym, czerpiąc z doświadczeń badaczy pracujących nad społecznościami marginalizowanymi (Adjemian & Suciyan, 2017; Ather, 2019; Davis, 2007; Enwezor, 2008; Ghaddar i Caswell, 2019; Junaid, 2018; Perry, 2005; Sleiman i Chebaro, 2018; Stoler, 2009; Trouillot, 1995). Zainspirowana tymi pracami, starałam się dotrzeć do wyciszonych głosów, które wcześniej nie znalazły się w obrębie naukowego zainteresowania: stąd też z jednej strony refleksja nad możliwościami korzystania z archiwów na terenach post-przesiedleniowych (Ćwiek-Rogalska, 2020b), jak i skupienie się na mało obecnym w dyskursie naukowym regionie Pomorza Środkowego.

Ze względu na przyjęte podejście do przestrzeni dostrzegłam potrzebę eksploracji zarówno tekstów, jak i kontekstów, dyskursów reprezentatywnych, a także badań terenowych, aby zobaczyć, jak wiedza była i jest przekładana na działanie (Soja, 1996, s. 22). Jak pokazały moje badania, zwłaszcza nad przetwarzaniem pomników poległych, badania terenowe pozwalają wzbogacić dane archiwalne o informacje zebrane o przedmiotach i przestrzeniach na miejscu, w których wchodzi one w relacje z człowiekiem. Badania terenowe polegały przede wszystkim na odnajdywaniu pomników poległych lub ich przetworzonych form współczesnych, jak również ustalaniu miejsc, w których mogły się znajdować, zanim zostały zniszczone lub przetworzone. Badania terenowe nad pomnikami prowadziłam w powiatach

koszalińskim i drawskim, kierowałam również pracami w pozostałych powiatach Pomorza Środkowego w ramach wspomnianego projektu „Katalog pomników ku czci poległych i zaginionych w I wojnie światowej na Pomorzu Środkowym”. Dodatkowo, w powiecie wałeckim przeprowadziłam szereg badań terenowych, polegających w głównej mierze na obserwacji uczestniczącej – miały one na celu zbadanie praktyk przestrzennych osadników, pozwoliły mi też zawęzić krąg zainteresowania do wybranych miejsc (m.in. dworzec kolejowy, budynek poczty, wybrane kamienice). Badania te kontynuuję w ramach dwóch projektów grantowych: skupionego wokół poszukiwań archiwalnych OPUS NCN¹³ oraz wspomnianego ERC StG. W obu przypadkach, oprócz gromadzenia materiałów porównawczych w wybranych regionach Czechosłowacji, kontynuuję badania na obszarze Pomorza Środkowego.

Dzięki wieloletnim badaniom, wskazałam także szereg zbliżonych problemów, na które natrafiają badaczki i badacze pomników pierwszowojennych na terenie „Ziem Odzyskanych” w trakcie badań terenowych (Ćwiek-Rogalska, 2019). Podzieliłam je na trzy grupy: społeczne (związane z grupą, która poddawała pomnik przeróbkom), źródłowe oraz instytucjonalne. W pierwszym przypadku, zbyt duża aktywność osób bądź grup dokonujących recyklingu powoduje wymazywanie znaczeń z obiektu lub ich przenoszenie na inny obiekt. Istnieje także ryzyko, że wysoka kreatywność grupy sprawiła, że pierwotna funkcja pomnika nie daje się rozpoznać. Z kolei w sytuacji, w której taki obiekt zaczynał pełnić rolę ogólnego upamiętnienia – i doszło do związanego z tym zjawiska przyrastania na nim kolejnych upamiętnień – stwarza problemy z odtworzeniem chronologii ich powstawania i rodzi pytania, czyj właściwie jest pomnik: co upamiętnia i do kogo należy. Drugi rodzaj problemów wiąże się ze źródłami: same badania terenowe często nie pozwalają na dostarczenie odpowiedzi na pytanie, czy mamy do czynienia z przerobionym pomnikiem pierwszowojennym, tak samo jak same badania archiwalne nie pozwalają na udzielenie odpowiedzi, czy pomnik istniał i gdzie się znajdował, ani czy się zachował. Często także, gdy sięgamy po źródła z polskich archiwów, kwestie dotyczące pomników nie znajdują się w wydzielonej jednostce archiwalnej, co zmusza do poszukiwań po omacku. Zarówno polskie, jak i niemieckie archiwa są także na skutek działań wojennych niekompletne. Wreszcie trzeci rodzaj problemów to instytucjonalna opieka nad pomnikami bądź jej brak. Na skutek zmiany swojego charakteru pomniki często padają ofiarą polityki historycznej, aktualnie prowadzonej na szczeblu samorządowym czy państwowym. Może to skutkować przyrastaniem na nich kolejnych warstw znaczeń albo też zupełnym

---

¹³ „Dokumenty i biurokracja w regionach poniemieckich: państwowotwórczość, regulacja i kontrola w Polsce i Czechosłowacji (od lat 40. do 70. XX wieku)”.

zanikiem jakichkolwiek znaczeń. Najbardziej narażone są tutaj te pomniki pierwszowojenne, które zostały przerobione na pomniki wdzięczności lub pomniki poległym żołnierzom Armii Czerwonej. Nie bierze się pod uwagę ich pierwotnego charakteru – często pomimo tego, że w przypadku takiego recyklingu mamy do czynienia z zachowaniem formy i stosunkowo prostym do odgadnięcia pierwotnym przeznaczeniem pomnika.

Omówienie wyników badań

W trakcie badań potwierdziłam wstępną hipotezę, że nieznanym elementom krajobrazu kulturowego były reinterretowane i traktowane zarówno przez władze lokalne i centralne, jak i nowych mieszkańców, nie tylko jako elementy wrogie, ale także obiekty, którym można było nadać nowe znaczenia.

Wymagało to i od samych osadników i osadniczek, i od instytucji odpowiedzialnych za osadnictwo, zastosowania szczególnych zabiegów pamięciowych. Zasiedlenie „Ziem Odzyskanych” wiązało się zatem z interpretacją nie tylko przestrzeni, ale i czasu. Z jednej strony, powszechne były twierdzenia o prasłowiańskości i Piastowskim charakterze tych terenów, z drugiej jednak – jak już zostało powiedziane – życie osadników przebiegało tu wśród pozostałości niemieckiej kultury materialnej. Władze centralne dokonywały odgórnych wysiłków, zmierzających do narzucenia pewnego projektu tożsamości regionom nowo włączonym w 1945 roku do Polski. Osadnicy na „Ziemiach Odzyskanych” znaleźli się w szczególnej sytuacji, w której z jednej strony, poddani byli ścisłej kontroli państwa, z drugiej jednak ich reakcja na jego politykę była często wybiórcza lub maskowała opór zaniechaniem, nie wyrażając sprzeciwu lub nie prezentując alternatywnych modeli działań wprost (Ćwiek-Rogalska, 2022). Strategie urzędów centralnych, jak wyjaśnić sobie i innym nowy świat, analizowałam w tekście współautorskim na temat Ministerstwa Ziem Odzyskanych (Ćwiek-Rogalska & Mrzygłód, 2022). Zaproponowana w nim gra intelektualna, w rezultacie której wraz ze współautorką, Izabelą Mrzygłód, odczytałyśmy kształtowanie się porządku prawno-administracyjnego „Ziem Odzyskanych” jako strategię projektowania nowej rzeczywistości – socjalistycznego państwa narodowego i konstruowania nowego społeczeństwa – pozwoliła nam na uchwycenie tego, jak znaczenia centralne były przekładane na lokalne. Podobne rezultaty przyniósł mój artykuł dotyczący konkurencji pamięci, w którym wskazywałam na wytworzenie się sprzężenia zwrotnego między władzami a osadnikami i wynikającymi z tego problemami finansowania i przebudowywania pomników (Ćwiek-Rogalska, 2020a).

Reinterpretacji dziedzictwa niemieckiego w przypadku „Ziem Odzyskanych” dokonywano na skutek specyficznych dla regionów post-przesiedleniowych procesów dziedzictwa, uwikłanych w praktyki przestrzenne, narzucone przez władze nowym mieszkańcom regionu (Ćwiek-Rogalska, 2019, 2022). W ten sposób dochodziło do dialogu pomiędzy przemilczanym lub aktywnie niszczonego dziedzictwem a tym, czym próbowano je zastąpić lub zreinterpretować: ambiwalencję tę ujawniał proces rujnacji, skutkujący np. odsłanianiem zamalowywanych niemieckich napisów codziennego użytku (Ćwiek-Rogalska, 2022).

Z tych powodów rodzące się kultury osadnicze na dawnych terenach niemieckich po 1945 roku powstawały z połączenia kilku różnych elementów. Można uznać je za zbudowane na pozostałościach, z natury niespójne i niezdolne do osiągnięcia jakiegokolwiek jedności czy harmonii (Ćwiek-Rogalska, 2021). Wiązało się to ze specyfiką miejsca — wszechobecną niemiecką materialnością — i czasu, w którym próbowano lokować moment „odzyskania”: dalekiej przeszłości, wymazującej równocześnie to, co nowych mieszkańców w rzeczywistości otaczało. Skutkowało to niekiedy zupełnym wymazaniem z krajobrazu upamiętnień, które nowi osadnicy zdążyli wytworzyć na własne potrzeby, zanim zainteresowały się ich działaniami władze dowolnego szczebla (zob. przypadek pomnika w Sypniewie, Ćwiek-Rogalska, 2020a, s. 32) lub nakładaniem się znaczeń, w których uwidaczniały się te, istotne dla danej lokalnej kultury osadniczej w określonym momencie (zob. przypadek pomnika w Świeszynie, Ćwiek-Rogalska, 2018, ss. 270-273)

Paradoksalnie, kultura osadnicza wykształciła jednak pewną specyfikę i spójność, choć wyraźnie odmienną od jej wizerunku kreowanego przez propagandę państwową. Stała się kulturą szczątków o „saturnicznym” charakterze, tj. kulturą cechującą się apatią, niezdecydowaniem, powolnością, skupioną na braku, czyli tym, czego nie ma. Podstawowe cechy kultury saturnicznej ujawniają się poprzez nieustanną reprodukcję destrukcji, podczas gdy kultura jako taka wyrasta ze szczątków (Ćwiek-Rogalska, 2021).

W ten sposób powstał także rodzaj specyficznego dziedzictwa polsko/niemieckiego. Jest ono złożonym zestawem praktyk i artefaktów, z warstwami zreifikowanej historii okresu przed- i powojennego. W miarę upływu czasu zachowują się w nim nowe znaczenia dla tych, którzy przyjdą w przyszłości (Ćwiek-Rogalska, 2022). Zarazem obnaża ono nieudany, przerwany projekt osadniczy (Ćwiek-Rogalska, 2022). Mimo intensywnych działań ogólnych i oddolnych przez dziesięciolecia nie udało się stworzyć harmonijnej kultury „Ziem Odzyskanych”. Po odrzuceniu ambitnego planu podkreślenia wyjątkowego charakteru tych ziem, rzekomego sukcesu scalenia „Ziem Odzyskanych” z „Ziemiemi Dawnymi”, z dyskursu badawczego zniknął nie tylko temat asymilacji i inkorporacji tych regionów z „Macierzą”, ale

także wyjątkowość osadników, ich odwaga i wytrwałość oraz wkład w odbudowę powojennej ojczyzny (Ćwiek-Rogalska, 2021). Poskutkowało to kryzysem mitu pionierskiego.

Jaką rolę dla kształtowania się tych kultur odgrywała tu materialność pozostawiona przez poprzednich, niemieckich mieszkańców i mieszkanki? W zetknięciu nowych osadników z tym, co pozostało po społecznościach niemieckich, dochodziło do recyklingu: zarówno na poziomie prywatnym, w zajmowanych domach i gospodarstwach, jak i w przestrzeni publicznej. Wówczas recykling przyjmował oblicze degermanizacji przestrzeni publicznej, wyrażając się w ustanawianiu odmiennych niż wcześniejsze punktów w przestrzeni, nakierowanych na uzyskanie jednolitego, „polskiego” krajobrazu narodowego na nowo przyłączanych terytoriach (Ćwiek-Rogalska, 2022). Jak już zauważyłam, recyklingowi poddawano przede wszystkim to, co „poniemieckie”, równocześnie jednak to praktyki recyklingujące wytwarzały „poniemieckość”. Przymiotnik ten w istocie oznaczał zatem nie tyle, że coś „zostało po Niemcach”, ale że miało ten dodatkowy element osadniczy: to osadnicy, a nie wcześniejsza wartość bycia własnością osoby identyfikującej się jako Niemiec, decydowali, kiedy coś jest „poniemieckie” (Ćwiek-Rogalska, 2020a). Kategoria ta pozwalała też „poniemieckim” nazwać coś, co należało do kogoś, kogo uznano za Niemca, choć niekoniecznie ten ktoś sam by się tak zidentyfikował.

Równocześnie, w wielu przypadkach recykling umożliwiały własności samej materialności, np. złożony charakter upamiętnień pierwszowojennych, które od początku miały „składkowy charakter”, tj. wpisane w nie były możliwości dodawania kolejnych upamiętnień lub one same były już nadbudowane na upamiętnieniach wcześniejszych, np. z wojen napoleońskich czy francusko-pruskiej (Ćwiek-Rogalska, 2020a). Stąd też jako szczególnie przykład takiego recyklingu przedstawiam niemieckie pomniki poległym i zaginionym w I wojnie światowej (*Kriegerdenkmäler*) z obszaru Pomorza Środkowego. Wyróżniam dwie strategie, które stosowano: (1) „strategię sygnałową”, polegającą na szybkim przerobieniu pomnika, który nie pełni następnie zakładanej przez wspólnotę funkcji, oraz (2) „adaptacyjną”, w której dochodzi do zmiany funkcji pomnika tak, by służył kolejnym artykułowanym potrzebom danej grupy (Ćwiek-Rogalska, 2018). Dodatkowo, pogrupowałam sposoby recyklowania pomników (Ćwiek-Rogalska, 2023). Wyróżniłam następujące metody: anonimizację (pozbawianie znaczenia, np. poprzez skuwanie lub ścieranie nazwisk poległych), dekapitację (zastępowanie elementu znaczącego zwieńczenia), prozelityzację (wykorzystanie symboli religijnych jako prymarnych) oraz nacjonalizację (użycie do upamiętnienia kładącego nacisk na polskość).

Podjęłam zatem dyskusję dotyczącą tego, jak wyglądały zmiany pamięci na „Ziemiach Odzyskanych”, pokazując, że nie tylko wygląd pomnika, ale i inne czynniki – decyzje społeczności, położenie w przestrzeni, sytuacja finansowa – decydowały, co się z nim stanie (Ćwiek-Rogalska, 2020a, 2023). Oprócz wczesnopowojennych przykładów recyklingu, wskazywałam na lata 60. XX wieku jako intensywny czas poddawania pozostałych obiektów recyklingowi, zarówno z powodu prowadzonej polityki centralnej i regionalnej, jak i lokalnych potrzeb, np. Roku Pomorza Zachodniego – którego częścią było wówczas także Pomorze Środkowe – czy Tysiąclecia Państwa Polskiego (Ćwiek-Rogalska, 2019, 2020a, 2021).

W swojej pracy pozostawałam wyczulona na specyfikę zarówno badanego tematu, jak i źródeł. Stąd przedstawiona przeze mnie koncepcja możliwego archiwum poniemieckiego (Ćwiek-Rogalska, 2020b) – osadzona w przywoływanym zwrocie archiwalnym – stanowi poważną alternatywę dla koncepcji klasycznej instytucji archiwalnej. Zamiast jednojęzyczności, pozwala usłyszeć wielość głosów: zarówno jeśli chodzi o używane języki, jak i opowiedziane i nieopowiedziane historie. W ten sposób pozwala uniknąć skupiania się wyłącznie na jednej perspektywie (centralnej lub lokalnej, polskiej lub niemieckiej). Zamiast podejścia odgórnego obejmowałoby ono narracje oddolne i gromadziłoby artefakty i historie w ich czasami zaniedbanej formie. W ten sposób uzupełniałoby historię „Ziem Odzyskanych” także o fazę upadku i zaniku mitu osadniczego. Zamiast być zamkniętą i zhierarchizowaną instytucją, pozwalałoby wybrzmiewać różnym opowieściom i ich wersjom.

Moje badania wniosły oryginalny i twórczy wkład nie tylko w polskie badania regionalne i historyczne – przynosząc antropologiczne analizy zjawisk traktowanych często wyłącznie jako zbiór faktów do odtworzenia – ale także, o czym świadczą też anglojęzyczne publikacje w prestiżowych czasopismach naukowych, do światowej antropologii społecznej i kulturowej. Wskazanie na proces formowania się kultur osadniczych, powstających na terenach post-przesiedleniowych, jak również analizy przypadków, wspierające moje hipotezy, pozwoliły mi wykazać użyteczność polskiego przykładu do badania innych tego typu regionów. Zwieńczeniem tych starań było otrzymanie grantu ERC StG, w którym pracując z tym paradygmatem, badam także wybrane regiony Czech i Słowacji, gdzie również doszło do masowych przesiedleń społeczności niemieckiej i równoległej akcji osadniczej. W tych badaniach wykorzystuję również kategorię recyklingu, którą osadzam w widmontologii jako autorską kategorię interpretacyjną. Równocześnie, zaprezentowany cykl artykułów stanowi zamknięty wyimek moich badań: osnuty wokół spójnej bazy materiałowej, jaką są niemieckie pomniki poległych w I wojnie światowej i polskie upamiętnienia z nich wytworzone, na obszarze zdefiniowanym jako Pomorze Środkowe (Ćwiek-Rogalska, 2018, 2019, 2020a,

2023). Rozważania te dopełniają teksty, w których – analizując materiały archiwalne z odniesieniem do praktyk przestrzennych – analizuję obieg dyskursów dotyczących osadnictwa na „Ziemiach Odzyskanych”, w tym kategorii „poniemieckości”, i praktyk samych osadników (Ćwiek-Rogalska, 2020b, 2021, 2022; Ćwiek-Rogalska & Mrzygłód, 2022).

Część II

Opis kariery zawodowej oraz aktywność naukowa w czasie stypendiów i staży zagranicznych

Jestem absolwentką studiów licencjackich na slawistyce oraz etnologii (Uniwersytet Warszawski) oraz magisterskich na slawistyce (Uniwersytet Warszawski). Studia doktoranckie ukończyłam na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, uzyskując tytuł doktorki w zakresie kulturoznawstwa w 2017 roku (obrona: 10 stycznia 2017 roku, tytuł nadany na Radzie Wydziału 21 lutego 2017 roku). Zarówno w czasie studiów doktoranckich, jak i po uzyskaniu stopnia uczestniczyłam w pracach Instytutu Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego: prowadząc zajęcia dla studentów i studentek w języku polskim i czeskim, biorąc udział w cyklu publikacyjnym „Modernizacje” oraz w zebraniach Zakładu Literatur i Kultur Słowiańskich. Równocześnie w 2015 roku rozpoczęłam pracę na stanowisku inżynierijno-technicznym w Zespole Obsługi Badań Naukowych Instytutu Slawistyki PAN. Praca ta dała mi cenny wgląd zarówno w sposób, w jaki działają instytucje naukowe, jak i pozwoliła szkolić umiejętności cenne z punktu widzenia zarządzania nauką. Od roku 2017 pracuję w Instytucie Slawistyki PAN na stanowisku adiunktki.

Po obronie doktoratu kolejno uzyskałam **cztery stypendia na pobyty zagraniczne**, w trakcie których prowadziłam kwerendy źródłowe, pracowałam nad publikacjami, prezentowałam częściowe wyniki moich badań i nawiązywałam nowe kontakty. Pozwoliły mi one na świadome kształtowanie mojej ścieżki naukowej, co znajduje odzwierciedlenie zwłaszcza w kolejnych projektach grantowych, które prowadziłam i prowadzę.

Pierwszy miał miejsce **wyjazd do Instytutu Literatury Czeskiej Czeskiej Akademii Nauk w Pradze (1-31 marca 2018 roku)** na stypendium im. Josefa Dobrovskiego. W trakcie tego stypendium pracowałam nad projektem „A Counter-History of the Czech National Revival: Josef Dobrovský and Tomáš Garrigue Masaryk”. W trakcie nie tylko przeprowadziłam kwerendę w Bibliotece Narodowej, bibliotece instytutowej oraz w Archiwum Literatury (Památník národního písemnictví), ale nawiązałam również współpracę

z pracownią literatury czeskiej XIX wieku oraz Zespołem germanistyczno-bohemistycznym, działającymi w Instytucie. W trakcie zorganizowanych wspólnie z tymi instytucjami seminarium oraz wykładów mogłam zaprezentować wyniki projektu na temat roli kryzysu w myśli Masaryka. W trakcie pobytu uczestniczyłam również w seminariach Francuskiego Ośrodka Badań Nauk Społecznych w Pradze (CEFRES). Odbyła się tam również promocja mojej książki doktorskiej. Dzięki materiałom uzyskanym w trakcie stypendium napisałam artykuł, w którym wskazałam na istotność strategii argumentacyjnych w historiozoficznym myśleniu Masaryka¹⁴.

Powróciłam do Pragi rok później (**1-31 marca 2019 roku**), tym razem **na Wydział Nauk Społecznych Uniwersytetu Karola w ramach wyjazdowej części stypendium „Start” Fundacji na rzecz Nauki Polskiej**. Mając możliwość współpracy z Barborą Spalovą, znakomitą ekspertką w zakresie badania nowych procesów społecznych na czeskim *pohraničí*, realizowałam zadania dotyczące problematyki przemian krajobrazu kulturowego i jego elementów na czeskim *pohraničí* z wykorzystaniem jakościowych metod badań. Poprowadziłam także gościnne zajęcia w ramach przedmiotu Anthropology of Central-Eastern Europe. Przeprowadziłam również kwerendy w Bibliotece Narodowej Klementinum w Pradze, bibliotece Instytutu Historii Współczesnej Czeskiej Akademii Nauk oraz w bibliotece Instytutu Etnologicznego Czeskiej Akademii Nauk, serię konsultacji z naukowcami i naukowczyniami zajmującymi się zagadnieniem pamięci o wysiedlonych z Czechosłowacji Niemcach, a także wygłosiłam wykład gościnny nt. „Co pamięta krajobraz”. Efektem kwerend był artykuł spoza cyklu¹⁵. Przedstawiłam w nim – w oparciu o analizę materiałów z badań terenowych prowadzonych przed 1989 rokiem przez czeskie etnolożki i etnologów – koncepcję „nawiedzonego krajobrazu” jako wartościowego narzędzia do badania procesu kształtowania się kultur na terenach post-przesiedleniowych¹⁶.

W roku 2018 zostałam laureatką stypendium im. Bekkera Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej, które pozwoliło mi na **półroczny pobyt na Wydziale Antropologii Społecznej Uniwersytetu w Cambridge (1 września 2019 – 3 marca 2020)**. W Cambridge realizowałam projekt dotyczący kategorii „widmowości” w badaniach nad przesiedleniami. Z zebraną wcześniej bazą źródłową miałam możliwość pracy w doskonałej bibliotece uniwersyteckiej,

---

¹⁴ Ćwiek-Rogalska, K. (2018). Deceptive eights and „The Czech Question”: Tomáš Garrigue Masaryk’s writing strategies, *Adeptus*, 12, 1-17, doi.org/10.11649/a.1784 .

¹⁵ Ćwiek-Rogalska, K. (2020). “It’s scary here.” Haunted landscape as a research tool to look into post-expulsion landscapes, *Polish Journal of Landscape Studies*, 3/6, 27-47, doi: 10.14746/pls.2020.6 .

¹⁶ Artykuł ten znajduje się poza cyklem z przyczyn formalnych, czasopismo bowiem nie weszło na listę Ministerstwa Nauki.

co pozwoliło mi napisać dwa artykuły, które weszły w skład mojego cyklu habilitacyjnego (Ćwiek-Rogalska, 2021, 2022) oraz opracować wstępne założenia projektu grantowego ERC, nad którym wkrótce po powrocie rozpoczęłam pracę. Głównym działaniem zaplanowanym w projekcie była praca nad stroną metodologiczną moich badań poprzez zapoznanie się z najnowszymi osiągnięciami w tym zakresie. Wywiązałam się z tego zadania poprzez udział w cotygodniowym seminarium dla pracowników naukowych na Wydziale Antropologii Społecznej Uniwersytetu w Cambridge, w trakcie którego miałam możliwość nauczyć się najnowszych sposobów prezentowania wyników i brać udział w dyskusjach. W trakcie pobytu dołączyłam także do interdyscyplinarnego zespołu badawczego kierowanego przez dr Yael Navaro (Department of Social Anthropology, University of Cambridge), dr Meznę Qato (Faculty of Asian and Middle Eastern Studies, University of Cambridge) i dr Mahvish Ahmad (University of the Western Cape), i brałam udział w pracach seminarium „Archives of the Dissapeared: Discipline and Method Amidst Ruins” (dwa trymestry), gdzie pracowałam nad możliwościami rozwinięcia metod moich badań przez połączeniem antropologii archiwów z widmontologią i materiałem etnograficznym. Lektury i dyskusje, jakie wywiązywały się w trakcie seminarium, miały bezpośredni wpływ na kształtowanie się mojego myślenia o tym temacie, stanowiły również podstawę jednego z artykułów składających się na cykl (Ćwiek-Rogalska, 2020b). Przeprowadziłam rozległe kwerendy w bibliotece głównej Uniwersytetu oraz w bibliotece im. Haddona (jednej z największych bibliotek antropologicznych na świecie). W obu przypadkach chodziło o znalezienie najnowszej literatury przedmiotu. Pomogło mi to także w poznaniu najnowszych trendów w pisarstwie etnograficznym oraz na uzupełnienie zgromadzonego materiału analitycznego. Ponadto wzięłam udział w konferencji naukowej „Theatres of War: The British Commision for Military History’s New Researchers’ Conference 2019” w Lancaster w dn. 8-9 listopada 2019 roku, gdzie zaprezentowałam wyniki badań nad kształtowaniem się krajobrazu pamięciowego polskiego Pomorza po 1945 roku.

Czwarty wyjazd stypendialny z powodu pandemii opóźnił się, ale w lipcu 2021 roku mogłam przystąpić do realizacji stypendium **Fulbright Senior Award na Wydziale Geografii Uniwersytetu Kalifornijskiego w Los Angeles (UCLA)**. Przebywałam tam do stycznia 2022 roku. W trakcie pobytu – za rekomendacją mojej mentorki, dr Lieby Faier – stałam się członkinią seminarium antropologicznego „Culture, Power, Social Change”. Byłam nie tylko jego aktywną dyskutantką, ale zaprezentowałam na nim także wystąpienie, w którym przedstawiłam koncept „widmowej przemiany”. Jako że wymaga on dalszych badań, nie opublikowałam jeszcze finalnej wersji artykułu na ten temat. Kolejne wersje, wzięwszy każdorazowo pod uwagę informację zwrotną otrzymaną od danych ekspertów, przedstawiłam

także na seminarium migracyjnym Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UW (marzec 2022 roku) i konferencji Narratives of Migration na Uniwersytecie Oxfordzkim (czerwiec 2023 roku).

Projekty grantowe

Otrzymałam jak dotąd pięć projektów grantowych pochodzących od trzech grantodawców z pięciu różnych programów (Europejska Rada ds. Badań i Rozwoju, Narodowe Centrum Nauki, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego). Jeszcze jako studentka studiów magisterskich zostałam laureatką programu „**Diamentowy Grant**” MNiSW z projektem „Niezamierzone pomniki. Recepcja miejsc związanych z kulturą niemiecką w czeskich Sudetach na przykładzie gminy Dolni Žandov” (2012-2016). Stał się on podstawą mojego doktoratu, owocując nie tylko książką doktorską¹⁷, ale także czterema pracami częściowymi: dwoma artykułami i dwoma rozdziałami w monografiach¹⁸. Pracując z pomysłem „niezamierzonych pomników”, wyszłam od propozycji teoretycznych Aloisa Riegla, by ostatecznie na zebranych materiałach empirycznych – wywiadach oraz źródłach archiwalnych – wypracować teorię o dwoistym charakterze krajobrazu. W nim to, co istnieje, nie musi być wcale bardziej rzeczywiste od tego, co wyłącznie zapamiętane. Stworzona w ramach badań teoria została jako osiągnięcie naukowe nagrodzona stypendium „Start” Fundacji na rzecz Nauki Polskiej w 2018 roku i stała się punktem wyjścia do dalszych badań.

W 2017 roku otrzymałam **grant „Miniatura” Narodowego Centrum Nauki** na badania wstępne w projekcie „Przetwarzanie miejsc pamięci. Niemieckie pomniki ku czci poległych na terenie dawnej rejencji koszalińskiej”. W jego ramach mogłam przeprowadzić trzy kwerendy: dwie archiwalne (AP Koszalin i AP Szczecin) oraz jedną biblioteczną (Staatsbibliothek zu Berlin). Zgromadzone w ten sposób materiały mogłam sukcesywnie analizować i

---

¹⁷ Ćwiek-Rogalska, K. (2017). *Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian*, Scholar.

¹⁸ Ćwiek-Rogalska, K. (2015). Debts without Debtors: the Phantom Presence of German-Speaking Inhabitants of Czechoslovakia after 1945, *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 55, 1, 18-39, doi.org/10.18447/BoZ-2015-3981. Ćwiek-Rogalska, K. (2015). Wizje zjednoczonej Słowiańszczyzny a polityka osiedleńcza na „Ziemiach Odzyskanych” w pogranicznej prasie czechosłowackiej w latach 1945-1948, *Przegląd Zachodni* 2, 149-174. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). There Was a Chapel and It Was Demolished. Memory Present In Landscape. W: K. Ćwiek-Rogalska, M. Filipowicz (red.), *Słowiańska pamięć / Slavic Memory* (ss. 49-63). Libron. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). Ścieżka rowerowa jako typ krajobrazu. W: D. Sosnowska, J. Wierzejska, A. Molisak (red.), *Turystyka i polityka. Ideologie współczesnych opowieści o przestrzeniach* (ss. 241-260). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

interpretować. Stały się one podstawą dwóch publikacji uwzględnionych w cyklu (Ćwiek-Rogalska, 2018, 2020a).

Kolejnym projektem, który prowadziłam, był **„Katalog pomników ku czci poległych i zaginionych w I wojnie światowej na Pomorzu Środkowym” (2019-2020), finansowany z programu „Działalność Upowszechniająca Naukę” MNiSW**. Jako kierowniczka tego projektu miałam możliwość współpracować z interdyscyplinarnym zespołem badaczek i badaczy instytucjonalnych i społecznych (historyków, archeologów, etnografów i pasjonatów-regionalistów). Byłam również odpowiedzialna za koordynację prac i ostateczną redakcję kart katalogu. Udokumentowaliśmy pomniki ku czci poległych w I wojnie światowej żołnierzy niemieckich w wybranych powiatach województwa zachodniopomorskiego, po czym w przystępnej formie zaprezentowaliśmy je szerokiej publiczności wraz z komentarzem naukowym. Zebrane w projekcie dane posłużyły mi dodatkowo do opracowania dwóch artykułów zaprezentowanych w cyklu (Ćwiek-Rogalska, 2019, 2023). Katalog jest dostępny pod adresem: <https://ispan.waw.pl/pomniki-poleglych/>, a w niedalekiej przyszłości planujemy przenieść go pod adres <https://pomniki-poleglych.ispan.edu.pl/>.

W wyniku moich rozwijających się zainteresowań metodologią badań archiwalnych oraz regionami post-przesiedleniowymi w Europie Środkowej, przygotowałam i uzyskałam **grant OPUS z Narodowego Centrum Nauki „Dokumenty i biurokracja w regionach ponemieckich: państwowotwórczość, regulacja i kontrola w Polsce i Czechosłowacji (od lat 40. do 70. XX wieku)” (2022-2026)**. Przedmiotem projektu jest rola, odgrywana przez biurokrację i dokumentację w formowaniu się życia społecznego i politycznego w Polsce i Czechosłowacji w pierwszych dekadach po wojnie. Porównanie sytuacji w tych dwóch krajach umożliwiające wybrane studia przypadków (Pomorze i północne Czechy), czyli tereny post-przesiedleniowe, na których doszło do wysiedleń społeczności niemieckojęzycznych. Porównanie umożliwia także poszukiwanie podobieństw, różnic i wzajemnych inspiracji w sprawach objętych badaniami. W projekcie korzystam przede wszystkim ze źródeł archiwalnych, tj. dokumentacji wypracowanej przez administrację państwową, samorządy, instytucje społeczne i partyjne różnych szczebli. Hipoteza, przyświecająca mi w badaniach, brzmi następująco: w Polsce i Czechosłowacji po 1945 roku, po wysiedleniu społeczności niemieckojęzycznych i przesiedleniach nowej ludności, powstająca biurokracja miała trzy cele. Były nimi: stworzenie odpowiednio polskiej lub czechosłowackiej państwowości, uregulowanie organizacji procesów migracyjnych oraz kontrola sposobu życia. Jednocześnie wszystkie trzy procesy stanowiły istotny aspekt we wprowadzaniu nowego porządku politycznego i społecznego. Badam zatem, w jaki sposób biurokracja stworzyła nowe państwa

na omawianych terytoriach, jak kontrolowała i konstruowała podmioty i przedmioty, jaka była rola dokumentów jako artefaktów w życiu codziennym, i wreszcie jak nowa biurokracja przetwarzała, wymazywała lub odtwarzała niemiecką przeszłość wybranych obszarów. Pracuję m.in. metodą etnografii spotkania (*ethnographies of encounter*). W tym podejściu zwraca się uwagę na to, że zawsze istniały nierówne relacje między badanymi grupami (np. podział na urzędników i ich klientów). Pozwala mi to na badanie dynamicznego kształtu relacji społecznych, a nie tylko statycznego stanu rzeczy w określonym momencie czasu. Opisywane badania pozwalają mi także spojrzeć na dokumenty, a nie tylko przez nie. Zakładam, że w rezultacie projektu wypracuję język, w którym etnograficzne doświadczenie archiwum podważy skamieniałe opozycje binarne, a formowanie się społeczeństwa zaprezentuje jako dynamiczny i zmienny proces. Wyniki projektu pokażą ponadto, jakie mechanizmy radzenia sobie z przestrzenią stosowano w sytuacji, gdy transfer wiedzy był zakłócony. Kierowany przeze mnie zespół współtworzy dr Izabela Mrzygłód, historyczka, zatrudniona na stanowisku post-doc. Na obecnym etapie zrealizowałyśmy już kwerendy dotyczące polskiej części projektu (Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz archiwa w takich miastach jak Szczecin, Koszalin, Piła, Słupsk, Gorzów Wielkopolski, a także Instytut Zachodni w Poznaniu) oraz opublikowałyśmy wspólnie artykuł pokazujący działanie instytucji centralnych odpowiedzialnych za rozwój administracji i to, w jaki sposób działania te przekładały się na poziom lokalny. Artykuł ten włączyłam do omawianego cyklu (Ćwiek-Rogalska & Mrzygłód, 2022).

Od czerwca 2022 roku jestem również **kierowniczką Starting Grant ERC (Europejska Rada ds. Badań i Rozwoju). „Recycling the German Ghosts. Resettlement Cultures in Poland, Czechia and Slovakia after 1945” (akronim: SpectralRecycling) (2023-2027)**. Kieruję w nim trzyosobowym, międzynarodowym zespołem. Badania zaprojektowane są w następującej formie: każda osoba bada wybrany region w swoim kraju pochodzenia oraz jeden region za granicą. W ten sposób prowadzę badania w Polsce na Pomorzu Środkowym oraz w Czechach na pograniczu Gór Izerskich i Karkonoszy, Karina Hoření, asystentka, w Czechach w regionie Liberecka oraz w Słowacji w regionie Górnej Nitry, a Michal Korhel, asystent, w regionie Górnej Nitry w Słowacji oraz w Polsce na Pomorzu Zachodnim. Od października 2023 roku do zespołu dołączyła doktorantka, Magdalena Bubík, której jestem promotorką pomocniczą (promotorką jest dr hab. Nicole Dołowy-Rybińska, prof. IS PAN), a która na tej samej zasadzie rozpoczęła badania w Polsce i w Czechach.

Celem projektu jest analiza relacji aktorów ludzkich i nieludzkiach na obszarach post-przesiedleniowych, ze szczególnym uwzględnieniem roli rzeczy pozostałych po poprzednich,

niemieckich mieszkańcach, w procesach osadniczych. Projekt ten wyrasta z moich zainteresowań widmontologią i recyklingiem, i stanowi ich twórczą kontynuację. Choć zazwyczaj myślimy o duchach jak o widmach zmarłych nawiedzających świat żywych, w projekcie uznajemy za duchy wszystkie materialne pozostałości, które wydobywają na światło dzienne przeoczone aspekty przeszłości i umożliwiają nam zrozumienie innych niż nasze doświadczeń. Podstawą naszych analiz są badania terenowe, prowadzone w trzech regionach słowiańskiej części Europy Środkowej, gdzie ślady dawnych kultur niemieckich pozostały widoczne, niezależnie od wysiłków mających na celu ich wymazanie. Istotny jest też komponent archiwalny, który pozwala nam uzupełnić wiedzę na temat rzeczywistości tużpowojennej. Bieżące wyniki projektu przedstawiamy na poświęconej mu stronie internetowej: <https://spectralrecycling.ispan.edu.pl/>. Publikacji powstałych w wyniku projektu nie włączyłam do cyklu świadomie, zakładając, że stanowią one będą nową, zamkniętą całość¹⁹.

Publikacje nieujęte w cyklu

Oprócz publikacji wymienionych w przedstawionym cyklu artykułów, opublikowałam 1 monografię (książkę podoktorską), 14 rozdziałów w tomach zbiorowych, z czego 6 po uzyskaniu stopnia doktora (nie licząc przekładów – dwa moje teksty, w tym jeden włączony do cyklu, posiadają dwie wersje językowe²⁰) oraz 18 artykułów w czasopismach, z czego 13 po uzyskaniu stopnia doktora. Jestem również współredaktorką dwóch monografii zbiorowych.

Teksty te układają się w grupy tematyczne, pokazujące spójność moich zainteresowań i umiejętności warsztatowe. Pierwszą grupą tematyczną jest ta dotycząca **przemian krajobrazu kulturowego**. Konsekwentnie rozwijam swoją refleksję na temat krajobrazu kulturowego jako bytu wykazującego rodzaj niepokojącej ontologii, w której to, co jest zapamiętane lub

---

¹⁹ Ćwiek-Rogalska, K. (2024). Haunted Vegetation: Formerly German Orchards in Polish Pomerania. *Environment&History*, 30(1), 3-12. Ćwiek-Rogalska, K. (2023). When the Mnemonic Actors become storytellers: the lore of the 'recovery' in 1970s Poland. *Acta Poloniae Historica*, 128, 181-204.

²⁰ Chodzi o teksty: Ćwiek-Rogalska, Karolina. (2023). *En mémoire de ceux qui sont tombés... Les mémoriaux de guerre allemands en Pologne après 1945*. W: S. Gensburger & J. Wüstenberg (red.), *Dé-Commémoration. Quand le monde déboulonne des statues et renomme des rues* (ss. 72-80). Fayard Editions (francuska wersja tekstu: Ćwiek-Rogalska, K. (2023). "In Memory of the Fallen...") oraz Ćwiek-Rogalska, K. (2019). Melancholická apokalypsa: česko-německé perspektivy v Hrabalových Stavbách v domě. W: J. Goszczyńska (red.), *Hledání proluk. Bohumil Hrabal - analýzy a interpretace*, (ss. 129-143). Karolinum (czeska wersja tekstu: Ćwiek-Rogalska, K. (2015). Melancholijna apokalipsa. Perspektywy czesko-niemieckie w „Weselach w domu” Bohumila Hrabala. W: J. Goszczyńska (ed.), *W poszukiwaniu przerw w zabudowie. W stulecie urodzin Bohumila Hrabala*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

wyobrażone, jest tak samo lub nawet bardziej rzeczywiste niż to, co nadal fizycznie obecne. Ta dualność przekłada się na heterogeniczność sposobów, w jaki postrzega się krajobraz. „Soczewką poznawczą” (w sformułowaniu Petera Howarda) są zatem nie tylko zmysły, ale także pamięć i sposób, w jaki to, co zapamiętane, jest przekazywane osobom trzecim. Podstawą rozważań są dane zebrane w trakcie badań terenowych o charakterze etnograficznym, prowadzonych na czesko-niemieckim pograniczu (gmina Dolní Žandov), ale także na Pomorzu Środkowym (powiat Wałcz). Składają się na niego następujące teksty:

1. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). *Zapamiętane w krajobrazie. Krajobraz kulturowy czesko-niemieckiego pogranicza w czasach przemian*, Scholar.
2. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). There Was a Chapel and It Was Demolished. Memory Present In Landscape. W: K. Ćwiek-Rogalska, M. Filipowicz (red.), *Słowińska pamięć / Slavic Memory* (ss. 49–63). Libron.
3. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). Ścieżka rowerowa jako typ krajobrazu. W: D. Sosnowska, J. Wierzejska, A. Molisak (red.), *Turystyka i polityka. Ideologie współczesnych opowieści o przestrzeniach* (ss. 241–260). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
4. Ćwiek-Rogalska, K. (2018). Pamięć w słowach – o nieadekwatności pojęć (przypadek czesko-polsko-niemiecki), *Acta Baltico-Slavica*, 42, 8–24.
5. Ćwiek-Rogalska, K. (2021). Miasto na peryferiach. O czym opowiadają dworce kolejowe w Chebie? *Zeszyty Łużyckie*, 55, 81–93.

Drugą grupą tematyczną są prace dotyczące **literatury czeskiej poświęconej wysiedleniom**. Udowadniam w nich tezę, że *odsun*, tj. wysiedlenia, nie były tematem tabu w twórczości czeskich autorów i autorek, prześledzić można bowiem ciągłość podejmowania tego tematu w różnych jego odsłonach. W swoich pracach dokonałam zarówno przeglądu tematyki, zestawień między dziełami, jak i dogłębnie analizowałam wybrane z nich. Na grupę tę składają się następujące publikacje:

1. Ćwiek-Rogalska, K. (2015). Pogłosy wojny. Metamorfozy czasu w powieści Vladimíra Kőrnera „Adelheid”. W: J. Goszczyńska (red.), *Wojna – retoryka walki*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
2. Ćwiek-Rogalska, K. (2015). Melancholijna apokalipsa. Perspektywy czesko-niemieckie w „Weselach w domu” Bohumila Hrabala. W: J. Goszczyńska (ed.), *W poszukiwaniu przerw w zabudowie. W stulecie urodzin Bohumila Hrabala*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

3. Ćwiek-Rogalska, K. (2016). Sen o Sudetech. Česká literatura věnovaná tématu odsunu německy mluvícího obyvatelstva jako forma paměťové terapie. W: A. Kratochvíl, J. Soukup et al. (red.), *Paměť válek a konfliktů*. Akropolis.
4. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). Ukázat jim, v čem je to lepší. Projekt modernizacji Pogranicza w czechosłowackiej literaturze socjalistycznej. W: D. Sosnowska (red.), *Fabryka Słowian. Modernizacje* (ss. 311–337), Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
5. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). A White Room in a Gothic Manor. Spaces of the Heroine in Adelheid by Vladimír Körner. W: K. Ostalska (red.), *Women's Space and Men's Space* (ss. 33–40), Uniwersytet Łódzki.
6. Ćwiek-Rogalska, K. (2018). O znaczeniach biblioteki w „Adelheid” Vladimíra Körnera. Studium przypadku, *Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo*, 8(11), 195–215.
7. Ćwiek-Rogalska, K. (2020). Angehaltene Narration. Raumzeiten des Gedächtnisses in der neuesten tschechischen Literatur über das Ende des Zweiten Weltkriegs. W: M. Nekula, V. Smyčka & L. Dorn (red.), *Zwischen nationalen und transnationalen Erinnerungsnarrativen in Zentraleuropa* (ss. 149–168). De Gruyter.
8. Ćwiek-Rogalska, K. (2021). Broken taboo? The Newest Literary Representations of the Expulsion in Czech Literature. W: P. James & H. Mitterbauer (red.), *Vorstellungen vom Anderen in der tschechisch- und deutschsprachigen Literatur* (ss. 191–212). Frank & Timme.

Spoiwem trzeciej grupy tematycznej jest odczytywanie znaczeń zawartych w **czeskim odrodzeniu narodowym**. Składają się na niego zarówno publikacje dotyczące Tomáša Garrigue Masaryka i jego pism związanych z tematem odrodzenia, motywów świętowaclawskich istotnych dla tej epoki, jak i tekstów o aktorach społecznych zaangażowanych w ten proces:

1. Ćwiek, K. (2009). „Žili byli jednou král, pán a rytíř...” Prvky typické pro pohádku podle klasifikace ATU v kapitolách věnovaných českému národnímu obrození v akademických učebnicích. W: A. Jedličková & S. Fedrová (red.), *V Macurových botách* (ss. 71–82). Akropolis.
2. Ćwiek-Rogalska, K. (2012). „Król śpiący w górze”. Prologomena motywu w opowieściach o św. Wacławie. W: G. P. Bąbiak, J. Królak (red.), *Polsko-czeskie tropy kulturalne w XX wieku*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

3. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). W interesie prawdy. Tomáš Garrigue Masaryk – łowca wampirów, *Mała Kultura Współczesna*, on-line: <https://malakulturawspolczesna.org/2017/10/22/karolina-cwiek-rogalska-w-interesie-prawdy-tomas-garrigue-masaryk-lowca-wampirow/> .
4. Ćwiek-Rogalska, K. (2018). Deceptive eights and „The Czech Question”: Tomáš Garrigue Masaryk’s writing strategies, *Adeptus*, 12, 1–17.

Czwartą zwartą tematycznie grupę tekstów stanowią te poświęcone **wysiedleniom i zanikom wspólnot** kulturowych na terenie Polski i Czechosłowacji. Często – choć nie wyłącznie – stanowią one bądź pierwsze próby zastosowania widmontologii (Ćwiek-Rogalska, 2015), bądź są już dojrzałymi przykładami tego podejścia teoretycznego. Stanowią one pokłosie badań etnograficznych, prowadzonych na Suwalszczyźnie Północnej, w zachodnich Czechach i na Pomorzu Środkowym:

1. Ćwiek-Rogalska, K. (2014). Ewangelicy i katolicy na dawnym pograniczu polsko-pruskim, *Przegląd Zachodni* 3, 184–211.
2. Ćwiek-Rogalska, K. (2015). Debts without Debtors: the Phantom Presence of German-Speaking Inhabitants of Czechoslovakia after 1945, *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder* 55, 1, 18–39, doi.org/10.18447/BoZ-2015-3981 .
3. Ćwiek-Rogalska, K. (2017). Płaczący żołnierze. Funkcjonowanie niemieckich pomników ku czci poległych w Pierwszej Republice Czechosłowackiej, *Zeszyty Łużyckie* 51, 193–205.
4. Ćwiek-Rogalska, K. (2018). Pójdziem do Przerośli, to u Żydów dobrych śledziów kupim. Przedwojenna społeczność żydowska Przerośli w relacjach sąsiadów, *Dziedzictwo Kulturowe Wsi*, 2, 91–112.
5. Ćwiek-Rogalska, K. (2018). The Glory of Death? German Memorials of The Great War in the North-Western Czech Borderlands after 1945, *Acta Universitatis Carolinae – Studia Territorialia*, 2 (18), 11–30.
6. Ćwiek-Rogalska, K. (2020). “It’s scary here.” Haunted landscape as a research tool to look into post-expulsion landscapes, *Polish Journal of Landscape Studies*, 3/6, 27–47, doi: 10.14746/pls.2020.6 .
7. Ćwiek-Rogalska, K. (2023). When the Mnemonic Actors become storytellers: the lore of the ‘recovery’ in 1970s Poland. *Acta Poloniae Historica*, 128, 181–204, dx.doi.org/10.12775/APH.2023.128.08 .

8. Ćwiek-Rogalska, K. (2024). Haunted Vegetation: Formerly German Orchards in Polish Pomerania. *Environment&History*, 30(1), 3–12, doi.org/10.3828/whp.eh.6383091590356 .

Oprócz tego w moim dorobku znajdują się także prace, pokazujące moje umiejętności w zakresie **analizy dyskursów kulturowych**. Znajdują się tu prace poświęcone analizie konkretnych przestrzeni (cmentarze sowieckie Warszawy i Bratysławy), języka filmowego, czy też społecznej roli tłumaczy napisów do seriali.

1. Ćwiek-Rogalska, K., (2013). Śmiejące się bestie? Obraz Czechów w polskiej publicystyce a kwestia wysiedlania ludności niemieckiej z terenów Czechosłowacji po 1945 roku. W: K. Ćwiek-Rogalska, I. Doliński (red.), *Mistyfikacja w kulturach, literaturach i językach krajów słowiańskich*. Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego.
2. Ćwiek-Rogalska, K. (2013). Figury paměti aneb o nedostacích filmu „Habermannův mlýn”. W: O. Daniel, T. Kavka, J. Machek (red.), *Populární kultura v českém prostoru* (ss. 68–74). Karolinum.
3. Ćwiek-Rogalska, K., Hoły-Łuczaj, M., & Łuczaj, K. (2014). Fansubbers. The case of the Czech Republic and Poland, *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 5 (2), 175–198.
4. Ćwiek-Rogalska, K. (2015). Wizje zjednoczonej Słowiańszczyzny a polityka osiedleńcza na „Ziemiach Odzyskanych” w pogranicznej prasie czechosłowackiej w latach 1945-1948, *Przegląd Zachodni* 2, 149–174.
5. Ćwiek-Rogalska, K., & Wróblewska-Trochimiuk, E. (2022). Necroreverence of Soviet cemeteries in Central Europe. *Journal of Historical Geography* 78, 69–83 doi.org/10.1016/j.jhg.2022.07.007 .

Inna działalność i nagrody

Oprócz udziału w konferencjach naukowych, których szczegółowy spis przedstawiłam w punkcie 7 „Wykazu...” jestem również zapraszana jako prelegentka i wykładowczyni przez polskie i zagraniczne instytucje naukowe. Swoje badania nad obszarami post-przesiedleniowymi prezentowałam m.in. w Stanach Zjednoczonych (UCLA), Wielkiej Brytanii (UCL, University of Lancaster, Coventry University), Niemczech (Universität Regensburg, Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa we Freiburg), i

Czechach (Ústav pro českou literaturu AV ČR). Byłam również kierowniczką dwóch projektów współpracy międzynarodowej w ramach programu BWZ PAN ze strony polskiej (z Instytutem Slawistyki Słowackiej Akademii Nauk oraz Instytutem Historii Czeskiej Akademii Nauk), obecnie jestem zaangażowana we wspólny projekt z Instytutem Etnologii Czeskiej Akademii Nauk.

Angażuję się w działalność czasopism naukowych. Przez pięć lat w czasopiśmie młodych humanistów „Adeptus” (w latach 2019-2021 jako redaktorka naczelna, następnie członkini redakcji), a od 2022 roku jako współredaktorka naczelna czasopisma „Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”. Oprócz tego wykonuję recenzje dla polskich i zagranicznych czasopism naukowych (m.in. Porównania, Politeja, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Body&Society, Heritage&Society). Jako absolwentka programu Fulbrighta, jestem regularnie proszona o ocenianie wniosków w konkursach Fulbright Senior Award i Fulbright Slavic Award. Jestem również członkinią Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci i co roku biorę udział w ewaluacji zgłoszeń do programu „Wybitnie zdolni”. Byłam również członkinią komisji ewaluacyjnej w Instytucie Etnologii Czeskiej Akademii Nauk. Należę także do Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, Memory Studies Association, sieci Academia Net, międzynarodowej bazy danych zawierającej sylwetki naukowczyń. Na zaproszenie Biura Doskonałości Naukowej PAN biorę udział w wybranych panelach próbnych ERC.

Wiele z moich działań ma też charakter popularnonaukowy. Wykłady dla szerokiego odbiorcy wygłaszałam m.in. w Copernicus Center w Krakowie, w Pracowni Etnograficznej w Warszawie, czy w Kawiarni Naukowej Festiwalu Nauki w Warszawie. Uczestniczyłam w audycjach radiowych w Drugim Programie Polskiego Radia, TOKfm i Radiu 357 i podcastach (Radio Naukowe oraz podcast NCN). Prowadzę warsztaty dla młodzieży dotyczące pamięci na terenach post-przesiedleniowych (dotychczas m.in. w liceach w Wałczu, Nowogardzie i Zakliczynie), jestem tutorką Krajowego Funduszu na rzecz Dzieci i regularnie biorę udział w organizowanych przez niego obozach dla zdolnej młodzieży, gdzie prowadzę zajęcia jako wolontariuszka.

Za swoją działalność naukową byłam wielokrotnie nagradzana. Począwszy od wyróżnienia im. Vladimíra Macury za referat na studencko-doktoranckiej konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Literatury Czeskiej CzAN (2008), przez stypendium „Start” Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (2018) oraz stypendium dla wybitnych młodych naukowców MNiSW (2018-2021) i nagrodę naukową tygodnika „Polityka” (2022) po Nagrodę Narodowego Centrum Nauki w obszarze nauk humanistycznych, społecznych i o sztuce (2023).

Bibliografia

- Adjemian, B., & Suciyan, T. (2017). Making Space and Community through Memory: Orphans and Armenian Jerusalem in the Nubar Library's Photographic Archive. *Etudes Arméniennes Contemporaines*, 9, 75–113.
- Ather, Z. (2019). *Resisting Disappearance: Military Occupation & Women's Activism in Kashmir*. Washington University Press.
- Bakuła, B. (2006). Kolonialne i postkolonialne aspekty polskiego dyskursu kresoznawczego (zarys problematyki). *Teksty Drugie*, 6, 11–33.
- Banasiak, S. (1963). Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945-1947. Instytut Zachodni.
- Bednarski, W. (2023). „Ziemie Odzyskane” w obiektywie polskiej kroniki filmowej–obraz ziem zachodnich i północnych w propagandzie państwowej. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, LXXVIII, 105–137.
- Bełdzikowski, R. (2015). Reemigranci z Francji, Belgii i Westfalii w Wałbrzychu. W: S. Bielawska (red.), *Wałbrzyskie szkice 2* (ss. 155–186). Gmina Wałbrzych,.
- Biskupska, K. (2017). Pamiętam, że... O społecznej konstrukcji pamięci mieszkańców miast Ziem Zachodnich i Północnych na przykładzie Wrocławia. *Opuscula Sociologica*, 19(1), 71–83.
- Biskupska, K. (2018). „Miasto to jak mieszkanie. Nasze”. Powojenne strategie osuwania miast Ziem Zachodnich i Północnych na przykładzie Wrocławia. *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, 19(4), 129–148.
- Borodziej, W., & Lemberg, H. (Red.). (2001). *Niemcy w Polsce 1945-1950: Wybór dokumentów*. Neriton.
- Burszta, J. (1966). Kategorie społeczno-kulturowe ludności Ziem Zachodnich. *Przegląd Zachodni*, 1, 79–100.
- Burszta, J., & Jasiewicz, Z. (1962). Zderzenie kultur na Ziemiach Zachodnich i Północnych w świetle materiałów ze wsi koszalińskich. *Polska Sztuka Ludowa*, 16(4), 197–220.
- Cook, T. (2011). The Archive(s) Is a Foreign Country: Historians, Archivists, and the Changing Archival Landscape. *The American Archivist*, 74, 600–632.
- Davis, R. (2007). Mapping the Past, Re-creating the Homeland. Memories of village places in pre-1948 Palestine. W: L. Abu-Lughod & A. H. Sa'di (red.), *Nakba: Palestine, 1948, and the Claims of Memory* (ss. 53–76). Columbia University Press.

- Dąbrowska, M. (2013). Ziemie Zachodnie na powojennych plakatach propagandowych. W: M. Semczyszyn, T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Nad Odrą i Bałtykiem. Myśl zachodnia: ludzie - koncepcje - realizacja do 1989 roku* (ss. 549–562). Instytut Pamięci Narodowej.
- del Pilar Blanco, M., & Peeren, E. (Red.). (2013). *The spectralities reader: Ghosts and haunting in contemporary cultural theory*. Bloomsbury.
- Derrida, J. (2016). *Widma Marksa* (T. Załuski, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Drozd, R. (1997). *Droga na zachód: Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*. Tyrsa.
- Drożdż, A. (2022). Wigilijne tradycje kulinarne osadników na Dolnym Śląsku w świetle materiałów źródłowych Polskiego Atlasu Etnograficznego. *Studia Etnologiczne i Antropologiczne*, 22(1), 1–17.
- Enwezor, O. (2008). *Archive Fever: Uses of the Document in Contemporary Art* [katalog]. International Center of Photography.
- Etkind, A. (2009). Post-Soviet Hauntology: Cultural Memory of the Soviet Terror. *Constellations*, 16(1), 182–200.
- Farge, A. (2015). *The allure of the archives*. Yale University Press.
- Gere, C. (2016). The Hauntology of the Digital Image. W: C. Paul (red.), *A Companion to Digital Art* (ss. 203–225). John Wiley & Sons.
- Gerlach, J., & Kinossian, N. (2016). Cultural landscape of the Arctic: ‘Recycling’ of soviet imagery in the Russian settlement of Barentsburg, Svalbard (Norway). *Polar Geography*, 39(1), 1–19.
- Gerlich, H. (1994). Obrazy świata minionego—oswajanie Ziemi Zachodnich. Analiza jednego przypadku w świetle relacji autobiograficznych. *Etnografia Polska*, 38(1–2), 25–50.
- Ghaddar, J.J., & Caswell, M. (2019). “To go beyond”: towards a decolonial archival praxis. *Archival Science* 19, 71–85.
- Gieba, K. (2018). *Lubuska literatura osadnicza jako narracja założycielska regionu*. Universitas.
- Głowacka-Grajper, M. (2016). *Transmisja pamięci: Działacze „sfery pamięci” i przekaz o Kresach Wschodnich we współczesnej Polsce*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hadaczek, B. (2011). *Historia literatury kresowej*. Universitas.
- Hałagida, I. (2002). *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947-1957*. Instytut Pamięci Narodowej-Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Hałagida, I. (2020). Greek Catholic Church and its Clergy in the Western and Northern Territories of Poland Between 1947 and 1957 – an Outline of a Collective Portrait. *Przegląd Zachodniopomorski*, 35(04), 5–26.
- Handke, K. (red.). (1997). *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*. Instytut Slawistyki PAN.
- Harvey, D. C. (2001). Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 7(4), 319–338.

- Hobsbawm, E. (2003). Introduction. W: E. Hobsbawm & T. Ranger (red.), *The Invention of Tradition* (ss. 1–14). Cambridge University Press.
- Hutton, P. H. (1993). *History as an Art of Memory*. UPNE.
- Jankowiak, S. (2001). Łączenie rodzin między Polską a Niemcami w latach pięćdziesiątych. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 1(9), 22–26.
- Jankowiak, S. (2005). *Wysiedlenie i emigracja ludności niemieckiej w polityce władz polskich w latach 1945–1970*. Instytut Pamięci Narodowej.
- Jasiński, J. (2006). Kwestia pojęcia Ziemi Odzyskane. W: A. Sakson (red.), *Ziemia Odzyskane/Ziemia Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego*. Instytut Zachodni.
- Jasiulewicz, M., & Suszyński, A. (2016). Pomorze Środkowe–region zmarginalizowany w obecnym podziale administracyjnym. *Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych*, 2(20), 39–56.
- Junaid, M. (2018). Epitaphs as Counterhistories: Martyrdom, Commemoration, and the Work of Graveyards in Kashmir. W: H. Duschinski, M. Bhan, Z. Ather, & C. Mahmood (red.), *Resisting Occupation in Kashmir* (ss. 248–277). University of Pennsylvania Press.
- Kacprzak, P. (2010). Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej w okresie funkcjonowania Ministerstwa Ziemi Odzyskanych. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 2, 215–236.
- Ketelaar, E. (2001). Tacit Narratives: The Meaning of Archives. *Archival Science*, 1(2), 131–141.
- Kich-Maslej, O. (2023). „Poukraińskie” i jego polskie losy. *Politeja*, 20(83), 229–255.
- Kudela-Świątek, W. (2013). *Odpamiętane: O historii mówionej na przykładzie narracji kazachstańskich Polaków o represjach na tle narodowościowym i religijnym*. Universitas.
- Kudela-Świątek, W. (2014). „Przyszywani sybiracy”. Kazachstańscy Polacy w rodzimym dyskursie naukowym. *Etnografia Polska*, 58(1–2), 49–70.
- Kwilecki, A. (1970). Wstęp. W: A. Kwilecki (red.), *Ziemia Zachodnie w polskiej literaturze socjologicznej* (ss. 9–41). Instytut Zachodni.
- Leshem, N. (2017). *Life after ruin: The struggles over Israel's depopulated Arab spaces*. Cambridge University Press.
- Levi-Strauss, C. (1962). *The savage mind* (G. Weidenfeld, Trans.). The University of Chicago Press.
- Linek, B. (1997). „Odniemczanie” województwa śląskiego w latach 1945–1950: w świetle materiałów wojewódzkich. Instytut Śląski.
- Maddern, J. F., & Adey, P. (2008). Editorial: Spectro-geographies. *Cultural Geographies*, 15, 291–295.
- Manoff, M. (2004). Theories of the Archive from Across the Disciplines. *Portal: Libraries and the Academy*, 4(1), 9–25.

- Marciniak, W. (2017). Uwagi o kontekstach znaczeniowych pojęcia „repatriacja” z ZSRR oraz o nabywaniu z jej tytułu obywatelstwa polskiego. *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX Wieku*, 18, 79–93.
- Marzec, A. (2012). Widma, zjawy i nawiedzone teksty—hauntologia Jacques’a Derridy, czyli o pośmiertnym życiu literatury. W: M. Garbacik (red.), *Wymiary powrotu w literaturze* (ss. 255–262). Libron.
- Masschelein, A. (2011). *The unconcept: The Freudian uncanny in late-twentieth-century theory*. Suny Press.
- Mazur, Z. (2006). O legitymizowaniu przynależności Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski. W: A. Sakson (red.), *Ziemie Odzyskane 1945-2005. Ziemie Zachodnie i Północne. 60 lat w granicach państwa polskiego* (ss. 27–44). Instytut Zachodni.
- Nisiobęcka, A. (2016). Reemigracja Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950. *Dzieje Najnowsze*, 48(3), 169–178.
- Nisiobędzka, A. (2018). Adaptacja reemigrantów z Francji do komunistycznej rzeczywistości w Polsce Ludowej w latach 1945–1954. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 79, 189–220.
- Nitschke, B. (2004). *Wysiedlenie czy wypędzenie? Ludność niemiecka w Polsce w latach 1945–1949*. Marszałek.
- Olick, J. K. (2016). *The sins of the fathers: Germany, memory, method*. The University of Chicago Press.
- Orłowska, B. A. (2012). *Sytuacja wyznaniowa wśród Łemków na Ziemiach Zachodnich w latach 1947-1956*. Perspectiva.
- Peeren, E. (2014). *The Spectral Metaphor: Living Ghosts and the Agency of Invisibility*. Springer.
- Perry, A. (2005). The Colonial Archive on Trial: Possession, Dispossession, and History in Delgamuukw v. British Columbia. W: A. Burton (red.), *Archive Stories: Facts, Fictions, and the Writing of History* (ss. 325–350). Duke University Press.
- Praczyk, M. (2018). *Pamięć środowiskowa we wspomnieniach osadników na „Ziemiach Odzyskanych”*. Instytut Historii UAM.
- Retecki, P. (2015). Akcja łączenia rodzin między Polską a RFN i NRD w latach 50. XX wieku. *Nowa Kronika Wałbrzyska*, 85–98.
- Riding, J. (2020). Landscape after genocide. *Cultural Geographies*, 27(2), 237–259.
- Sakson, A. (2016). Cztery fale repatriacji Polaków ze Wschodu. W: A. S. Adamczyk, A. Sakson & C. Trościak (red.), *Polityczne i społeczne aspekty wielokulturowości. Migracje i mniejszości* (ss. 205–222). UAM

- Sleiman, H., & Chebaro, K. (2018). Narrating Palestine: The Palestinian Oral History Archive Project. *Journal of Palestine Studies*, 47(2), 63–76.
- Soja, E. W. (1996). *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Blackwell Publishers.
- Sontag, S. (2014). *Pod znakiem Saturna*. Karakter.
- Spurný, M. (2011). *Nejsou jako my: Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945-1960)*. Antikomplex.
- Steffen, K. (2001). Ucieczka, wypędzenie i przymusowe wysiedlenie Niemców z województwa szczecińskiego w latach 1945-1950. W: W. Borodziej & H. Lemberg (red.), *Niemcy w Polsce 1945-1950. Wybór dokumentów* (ss. 203–266). Neriton.
- Stelmachowska, B. (1946). Nowe elementy w kulturze ludowej na Pomorzu. *Jantar*, 3, 27–33.
- Stoler, A. L. (2009). *Along the archival grain: Epistemic anxieties and colonial common sense*. Princeton University Press.
- Szmidtko, Z. (2015). Reemigracja polskich górników po II wojnie światowej z Francji, Belgii i Westfalii na teren Górnośląskiego Zagłębia Węglowego – zarys problematyki. *Górniki Polski: Zeszyty Naukowe Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze*, 8/9, 231–253.
- Thum, G. (2011). *Uprooted: How Breslau became Wrocław during the century of expulsions*. Princeton University Press.
- Todorova, M. (2006). The Mausoleum of Georgi Dimitrov as *lieu de mémoire*. *The Journal of Modern History*, 78(2), 377–411.
- Tomczak, M. (2006). Obraz osadników w prasie i publicystyce polskiej. W: A. Sakson (red.), *Ziemia Odzyskana 1945-2005. Ziemia Zachodnie i Północne. 60 lat w granicach państwa polskiego* (ss. 45–58). Instytut Zachodni.
- Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the past: Power and the production of history*. Beacon Press.
- Trzaskowska, G. (2020). „Uwaga! Nie przysypywać pni drzew!”. Likwidacja wrocławskich cmentarzy w latach 60. i 70. oraz jej skutki. *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, 75(1), 123–159.
- Tuan, Y. F. (1979). *Landscapes of Fear*. University of Minnesota Press.
- Winter, T. (2013). Clarifying the critical in critical heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 19(6), 532–545.
- Wróblewski, W. (2004). Badania etnograficzne w województwie koszalińskim w latach 1950–1975. *Śląskie Studia Historyczne*, 11, 223–242.
- Zarycki, T. (red.). (2013). *Polska Wschodnia i orientalizm*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.